

๒.๓.๑ วิปัสสนาธรรม ๔

การเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ กำหนดพิจารณาให้รู้สิ่งที่เป็นรูปกับนามโดยความเป็นปรกติจะ ขั้นต้นต้องพิจารณาให้เห็นรูปนามก่อน แล้วกำหนดดูจนเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนาม ต่อจากนั้นจึงเพ่งให้เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า รูปนามมีลักษณะที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจชอบไม่ได้ เมื่อเพ่งจนเห็นไตรลักษณ์ ก็จะได้ละความเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิด ว่ารูปนามเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน ตลอดจนว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม การเห็นผิดเข้าใจผิดเช่นนี้เรียกว่า วิปัสสนาธรรม คือเป็นสิ่งที่วิปัสสนาคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ๔ ประการ คือ

๑. สัญญาวิปัสสนา^{๒๐} จิตวิปัสสนา ทิณฺณวิปัสสนา ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
๒. สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺณวิปัสสนา ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
๓. สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺณวิปัสสนา ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา
๔. สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺณวิปัสสนา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

วิปัสสนาธรรม	ทิณฺณวิปัสสนา (เห็นผิด)	จิตวิปัสสนา (เข้าใจผิด)	สัญญาวิปัสสนา (จำผิด)
สุภาวิปัสสนา	๑) เห็นผิดว่าสวยงาม	๒) เข้าใจผิดว่าสวยงาม	๓) จำผิดว่าสวยงาม
สุขวิปัสสนา	๔) เห็นผิดว่าสุขว่าสบาย	๕) เข้าใจผิดว่าสุขว่าสบาย	๖) จำผิดว่าสุขว่าสบาย
นิจจวิปัสสนา	๗) เห็นผิดว่าเที่ยง	๘) เข้าใจผิดว่าเที่ยง	๙) จำผิดว่าเที่ยง
อัตตวิปัสสนา	๑๐) เห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตน	๑๑) เข้าใจผิดว่าเป็นตัวเป็นตน	๑๒) จำผิดว่าเป็นตัวเป็นตน

ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกว่า

เหล่าสัตว์ผู้ถูกมิถุนาภิภูทิตาย มีจิตซัดส่าย สำคัญผิดหมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง หมายถึงในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข หมายถึงในสิ่งที่ไม่งามว่างาม สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบของมาร ไม่มีความเกษมจากโยคะ ประสพกับความเกิดและความตาย ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ ก็ในกาลใดพระพุทธเจ้าผู้จุดประกายให้แสงสว่าง เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกาลนั้นพระองค์ยอมประกาศธรรม^{๒๑} นี้ ที่ให้สัตว์ถึงความดับทุกข์ สัตว์เหล่านั้นผู้มีปัญญา ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น กลับได้ความคิดเป็นของตนเอง ได้เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ได้เห็นสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ได้เห็นสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา ได้เห็นสิ่งที่ไม่งามว่าไม่งาม ยึดถือสัมมาทิณฺณิ พ้นทุกข์ทั้งหมดได้^{๒๒}

๒.๓.๒ โอฆะ ๔

อวตฺตริตฺวา หนนฺติตฺติ โอฆา. ธรรมชาติไดย่อมท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ธรรมชาตินั้นชื่อว่า โอฆะ คือ ห้วงน้ำ

อวหนนฺติ โอสีทาปนฺติตฺติ โอฆา. ธรรมเหล่าใดทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลง ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า โอฆะ

^{๒๐} สัญญาวิปัสสนา ความคลาดเคลื่อนของการรับรู้ หมายถึงการรับรู้สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงเป็นต้น (อง. จตฺก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๓๔๖)

^{๒๑} ธรรม หมายถึงสังขธรรม ๔ ประการ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) (อง.จตฺก.อ. (บาลี)๒/๔๙/๓๔๗)

^{๒๒} อง.จตฺก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙

ไอหะ มีความหมายว่า เป็นอ่าวหรือเป็นห้วงน้ำ และเป็นห้วงน้ำที่ไหลวน มีลักษณะที่ดูสัตว์ให้จมลงสู่ที่ต่ำ กล่าวโดยภูมิ และกล่าวโดยจิตก็เป็นไปในทำนองเดียวกับอาสวะ กล่าวคือ จมอยู่ในระหว่างอบายถึงพรหม จนกว่าจะวายแหวกไปถึง โคตรภูญาณ

ไอหะ หมายถึง กิเลสจุน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศ ได้แก่สภาวะอกุศลธรรมที่เป็นดุจห้วงน้ำ เป็นเหมือนกระแสน้ำที่ไหลหลากท่วมใจสัตว์ พัดพาสัตว์ให้จมลงสู่ที่ต่ำ ให้ถึงความพินาศล่มจม เป็นเหตุนำสัตว์ไปให้ตกไปในเบื้องต่ำ ยังสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในอำนาจให้ตกไปในเบื้องต่ำ คือ ให้เกิดในทุกข์ต่าง ๆ มีนรกเป็นต้น^{๒๓} มี ๔ ประการ คือ

๑) กาโมหะ ไอหะคือกาม กิเลสที่ท่วมใจสัตว์ให้จมอยู่ในสังสารวัฏด้วยความรักใคร่ติดใจในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือได้แก่ กิเลสที่ท่วมใจสัตว์ให้จมอยู่ในกามภพ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒) ภโวหะ ไอหะคือภพ ได้แก่ กิเลสที่ท่วมใจสัตว์ให้จมอยู่ในรูปภพ อรูปภพ ความยินดีพอใจในรูปารูปภพและความใคร่ในฌาน ย่อมเกิดขึ้นในจิตอุปาทอันสหระคตด้วยโลกทวิภูตวิปยุต ๔ ดวง. องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิกที่ในทวิภูตวิปยุตจิต ๔

๓) ทิฏฐิหะ ไอหะคือมิจฉาทิฏฐิ หรือห้วงแห่งมิจฉาทิฏฐิ เช่น มิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ประการ คือ ปุพพันตกับปิกทวิภูต ๑๘ และอปันตกับปิกทวิภูต ๔๔ ซึ่งท่วมใจสัตว์ให้จมอยู่ในสังสารวัฏ ด้วยความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ย่อมเกิดขึ้นในจิตอุปาทอันสหระคตด้วยโลกเจตสิก ที่ในทวิภูตวิปยุตจิต ๔ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิกที่ในทวิภูตวิปยุตจิต ๔

๔) อวิชโชหะ ไอหะคืออวิชชา ความไม่รู้ในสัจจะ ๔ ย่อมเกิดขึ้นในจิตอุปาทอันสหระคตด้วยโมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒ องค์ธรรมได้แก่โมหเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒

ในบรรดาไอหะ ๔ เหล่านี้ กาโมหะ ภโวหะ ทิฏฐิหะ อวิชโชหะย่อมเกิดขึ้นในอกุศลทั้งปวง รวมไอหะมี ๔ แต่องค์ธรรมมีเพียง ๓ คือ โลกเจตสิก ทิฏฐิเจตสิก และ โมหเจตสิก (เท่ากันและเหมือนกันกับองค์ธรรมของอาสวะ)

โสตาปัตติมัคคประหารทิฏฐิหะ อนาคามิมัคคประหารกาโมหะ อรหัตติมัคค ประหารภโวหะ และอวิชโชหะ^{๒๔}

๓.๒.๓ โยคะ ๔

วฏฏสสมิ สตเต โยเชนตติ โยคา . ธรรมที่ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในวัฏฏ ทุกข์ (คือภพต่าง ๆ) นั้นชื่อว่า โยคะ

โยคะ หมายความว่า เครื่องประกอบ ทำหน้าที่ประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ใน สังสารทุกข์ เหมือนตะปูที่ตอกตรึงเครื่องประกอบบ้านเรือนไว้ อีกนัยหนึ่งหมายความว่า ประกอบสัตว์ให้ติดแน่นในสังสารวัฏฏเหมือนติดไว้ด้วยกาว ยากแก่การที่จะถอนให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร

โยคะ แปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยว สภาวะที่ประกอบสัตว์ไว้ผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏะหรือสังสารทุกข์

^{๒๓} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๔.

^{๒๔} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๒/๒๒๑, อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๙๖/๔๑๘, ที.ม.อ. (บาลี) ๓๔๐/๓๐๗.

ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๔.

เหมือนตาปูดอกเครื่องประกอบบ้านเรือนให้ติดกันอยู่ มี ๔ อย่าง

๑. กามโยคะ โยคะคือกาม ได้แก่สภาวะที่ประกอบสัตว์ตรึงใจสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏด้วยความรักใคร่ติดใจในกามคุณ ๕ มี รูป เป็นต้น ได้แก่โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. ภวโยคะ โยคะคือภพ ได้แก่สภาวะที่ประกอบสัตว์ ตรึงใจสัตว์ให้ติดอยู่ในรูปภพ อรูปภพ ได้แก่โลกเจตสิก ที่ในทิวฏฐิตวิปปยุตตจิต ๔

๓. ทิวฏฐิตโยคะ โยคะคือคือมิจฉาทิวฏฐิต เช่น มิจฉาทิวฏฐิต ๖๒ ประการ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบสัตว์ ตรึงใจสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ด้วยความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ได้แก่ทิวฏฐิตเจตสิก ที่ในทิวฏฐิตวิปปยุตตจิต ๔

๔. อวิชชาโยคะ โยคะคืออวิชชา^{๒๕} ได้แก่ความไม่รู้แจ้งในฐานะ ๘ ประการ คือไม่รู้ทุกขอริยสัจ เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องประกอบสัตว์ ตรึงใจสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ด้วยความโง่ ความหลง ได้แก่โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

การละโยคะ ๔ อย่างนี้ได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนญาณแก่กล้า สามารถบรรลุนิพพาน อริยมรรค อริยผล เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ จึงจะละโยคะ ๔ อย่างนี้ได้เด็ดขาด กล่าวคือ กาม

โยคะละได้ด้วยอนาคามีมรรค ภวโยคะละได้ด้วยอรหัตตมรรค ทิวฏฐิตโยคะละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค อวิชชาโยคะ ละได้ด้วยอรหัตตมรรค

อนึ่ง อาสวะ โสขะ โยคะ ทั้ง ๓ กองที่กล่าวแล้วนี้ แต่ละกองก็มีธรรม ๔ ประการเท่ากัน ชื่อของธรรมก็เหมือนกัน คือ มี กาม ภาวะ ทิวฏฐิต อวิชชา และ องค์ธรรมก็มี ๓ เท่ากันและเหมือนกัน คือ โลภะ ทิวฏฐิต โมหะ

๒.๓.๔ อาสวะ ๔

อาสวนติ จิรั ปริวสนตติ อาสวา. สิ่งใดถูกหมักดองอยู่นานๆ สิ่งนั้นชื่อว่า อาสวะ อาสว = อา (วิญญูทุกข์ที่ยาวนาน หากกำหนดมิได้) + สว (เจริญรุ่งเรือง) = ธรรม ที่ทำให้วิญญูทุกข์อันยาวนาน ไม่มีกำหนดนั้น เจริญรุ่งเรืองไม่มีที่สิ้นสุด

อายุต์ สงสารทุกข์ สนวนติ ปสนวนติ วทฒณตติ อาสวา. ธรรมเหล่านี้ ทำให้วิญญูทุกข์ที่ยาวนานนั้นเจริญรุ่งเรือง ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อาสวะ

ภวโต อาภวคคา ฐมมโต อาโคตรภูมหา สนวนติ อารมณณกรณวเสน ปวตตนตติ อาสวา . ธรรมเหล่านี้ไหลไปถึงหรือเกิดได้ถึง ว่าโดยภูมิถึงภวคคภูมิ ว่าโดยธรรมถึงโคตรภู ด้วยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อาสวะ

อาสว = อา (มีขอบเขตถึงภวคคภูมิ คือเนวสัญญานาสนัญญาตนภูมิ หรือมี ขอบเขตถึงโคตรภู) + สว (เกิดได้ไหลไปได้)

กิเลสนี้แหละ เมื่อเกิดบ่อย ๆ ก็เคยชิน เลยสะสมจมดองอยู่ในจิตตสันดาน ครั้นจิตประสพกับอารมณ์ใด ด้วยความเคยชินของกิเลสที่หมักหมมจมดองอยู่ ก็ขึ้น มาปรุงแต่งจิตให้น้อมไปตามกิเลส นั้น ๆ อาการที่หมักหมมจมดองอยู่เช่นนี้ จึงเรียก ว่า อาสวะ เมื่อยังมีอาสวะอยู่ตราบใด ตราบนั้นก็ยังต้องวนเวียนอยู่ใน สังสารวัฏฏ

^{๒๕} ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗.

ขนธานนญ ปฏิปาฏิ ธาตุอายุตนาณญ อพโพจฉินันน์ วตตมานา สัสสาโรติ ปุจจติ . (อัญญสาลินี) แปลความว่า ลำดับของชั้นธ ธาตุ อายุตนะ ที่เป็นอยู่โดยไม่ขาดสายนั้น เรียกว่า สังสาระ

อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ (อาสวะคือกาม) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ) อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา)^{๒๖}

๑. กามาสวะ จมอยู่ในความตั้งใจแสวงหากามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิกที่ในโลภมูลจิต ๘

อัญญสาลินีอรรถกถา แสดงความหมายแห่งอาสวะทั้ง ๔ นี้ว่า ปญจกามคุณิโก ราโค กามาสโว นาม ความตั้งใจใครได้ในกามคุณ ๕ ชื่อว่า กามาสวะ

๒. ภวาสวะ จมอยู่ในความชอบใจยินดีในอัตภาพของตน ตลอดจนชอบใจ อยากรได้ในรูปภพอรูปภพ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิกที่ในทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔

รูปารูป ภเวสุ ฉนทราโค ฉมานนิกนติ สสสททิฏฐิ สหชาโต ราโค ภวเวเสน ปตถนา ภวาสโว นาม ความชอบใจรักใคร่ในรูปภพ อรูปภพ ความใคร่ในฉาน รากะที่เกิดพร้อมด้วยสัสสททิฏฐิ ความปรารถนาด้วยอำนาจมุงภพ ชื่อว่า ภวาสวะ

๓. ทิฏฐาสวะ จมอยู่ในความเห็นผิดจากความเป็นจริงแห่งสภาวะธรรมหรือผิด ทำนองคลองธรรม จึงมีความตั้งใจในความเห็นผิดนั้น องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

ทวาสนุททิฏฐิโย ทิฏฐิสโว นาม. ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า ทิฏฐาสวะ

๔. อวิชชาสวะ จมอยู่ในความไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง จึงได้ โลก โกรธ หลง องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุสลจิต ๑๒

อญญสุ ฐาเนสุ อญญานัน อวิชชาสโว นาม. ความไม่รู้ในฐาน ๘ ชื่อว่า อวิชชาสวะ ไม่รู้ในฐาน ๘ คือ ไม่รู้ร้อยสัง ๔, ไม่รู้อดีต ๑, ไม่รู้อนาคต ๑, ไม่รู้ทั้งอดีต ทั้งอนาคต ๑, และไม่รู้จักสมุปปาต ๑

รวมอาสวะมี ๔ แต่องค์ธรรมมีเพียง ๓ เท่านั้นคือ โลกเจตสิก ทิฏฐิเจตสิกและ โมหเจตสิก

กามาสโว อนาคามิมคเคน ปหียตี ภวาสโว อรหตตมคเคน ทิฏฐาสโว โสตาปตติมคเคน อวิชชาสโว อรหตตมคเคน. อนาคามิมคค

ประหารกามาสวะ อรหตตมคคประหารภวาสวะ โสตาปตติมคคประหารทิฏฐาสวะ อรหตตมคคประหารอวิชชาสวะ

๒.๓.๕ คันถะ ๔

กาเยน กายั คนถนตตีติ กายคนถา. ธรรมเหล่าใดผูก คือเกี่ยวคล้องไว้ ระหว่างนามกายในรูปกายปัจจุบันภพ กับนามกายรูปกายในอนาคตภพ ธรรมเหล่า นั้นชื่อว่า กายคันถะ

คนถ กรณั สงขลิก จกุกลกานัน วิย ปฏิพนตา กรณั วา คนถัน คนถเ. การร้อยรัดหรือผูกพันให้ติดอยู่ประดุจจะโซ่เหล็กนั้น ชื่อว่า คันถะ

^{๒๖} ส.ส.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔, อ.จ.ภ.ก.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๑๔๐

คั่นกะ มีความหมายว่า ผูกมัดหรือทำให้เป็นปม อีกนัยหนึ่งหมายความว่า เป็นห่วงที่ร้อยรัดไว้ในระหว่าง จุด - ปฏิสนธิ ให้เกิดก่อต่อเนื่องกันไม่ให้พันไปจาก วัฏฏทุกซี้ได้

คั่นกะ (เครื่องร้อยรัด) ๔ คือ ๑. อภิขฌากายคั่นกะ(กายคั่นกะคืออภิขฌา) ๒. พยาบาทกายคั่นกะ(กายคั่นกะคือพยาบาท) ๓. สีสัพพตปรามาสกายคั่นกะ(กายคั่นกะคือสีสัพพตปรามาส) ๔. อิหังสัจจาภินิเวสกายคั่นกะ(กายคั่นกะคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง^{๒๗})

คั่นกะ (กิเลสเครื่องผูก) แปลว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด หรือผูกมัดใจสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กายคั่นกะ ซึ่งแปลว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดหรือผูกมัดนามกาย รูปกายในภพปัจจุบัน ให้ติดเนื่องกับนามกาย รูปกายในอนาคต อันได้แก่กิเลสเครื่องร้อยรัดผูกมัดสัตว์ ให้เวียนว่ายตายเกิดเป็นนามรูปในภพในชาติต่าง ๆ นั้นเอง คั่นกะนี้มี ๔ อย่าง คือ

๑. อภิขฌากายคั่นกะ กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิขฌา ได้แก่ ความเพ่งเล็งอยากได้ ความชอบใจในทรัพย์สมบัติของผู้อื่น หรือแม้ติดใจอยู่ในสมบัติตนเอง จะเป็นของที่ได้มาโดยชอบธรรม หรือไม่ชอบธรรม จัดเป็นอภิขฌากายคั่นกะทั้งสิ้น พึงเห็นว่า อภิขฌาในที่นี้แตกต่างจากอภิขฌาในมโนทุจจริตตรงที่ว่าอภิขฌาที่เป็นมโนทุจจริตนั้น หมายถึงเฉพาะอภิขฌาอย่างหยาบ มีสภาพอยากได้สมบัติของคนอื่นมาเป็นของตนเท่านั้น ส่วนอภิขฌากายคั่นกะนี้ เป็นได้ทั้งความอยากอย่างหยาบและอย่างละเอียด ได้แก่โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

อภิขฌาที่เป็นมโนทุจจริตนั้น เป็นโลภะอย่างหยาบ มีสภาพอยากได้ทรัพย์ สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตนโดยไม่ชอบธรรม ส่วนอภิขฌาที่เป็นคั่นกะนี้ เป็นได้ทั้งโลภะอย่างหยาบ และอย่างละเอียดทั้งหมดที่เกี่ยวกับความอยากได้ความชอบใจในทรัพย์สมบัติของผู้อื่น หรือแม้ของ ตนเอง จะโดยชอบธรรมก็ตาม ไม่ชอบธรรมก็ตาม จัดเป็นอภิขฌากายคั่นกะทั้งสิ้น

๒. พยาบาทกายคั่นกะ กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท ได้แก่ความอาฆาตมาดร้ายผู้อื่น ความโกรธเคือง ความไม่ชอบใจคิดปองร้ายผู้อื่น พึงทราบว่ พยาบาทในที่นี้ต่างจากพยาบาทในมโนทุจจริตตรงที่ว่า พยาบาทที่เป็นมโนทุจจริตนั้น หมายถึงความพยาบาทอย่างหยาบ เป็นการปองร้ายผู้อื่นคิดให้คนอื่นได้รับความลำบาก ได้รับความหายนะต่าง ๆ ส่วนพยาบาทกายคั่นกะนี้ หมายถึงความพยาบาทอย่างหยาบ เป็นการปองร้ายผู้อื่น คิดให้คนอื่นได้รับความลำบาก ได้รับความหายนะต่าง ๆ และหมายถึงความพยาบาทอย่างละเอียด เช่น ความไม่พอใจ ความเกลียด ความกลัว ความกุ่มใจ ความเสียใจ เป็นต้น อันเป็นเหตุให้ทำปาณาติบาต หรือกล่าวพรุสวาท พยาบาทกายคั่นกะ ได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

พยาบาทที่เป็นมโนทุจจริต ได้แก่ โทสะอย่างหยาบ เกี่ยวกับการปองร้ายผู้อื่น ตลอดจนการนึกคิดให้เขามีความลำบากเสียหายต่าง ๆ หรือนึกแข่งผู้อื่นที่เขาไม่ชอบนั้นให้ถึงแก่ความตาย ส่วนพยาบาทที่เป็นคั่นกะนี้ ได้แก่ โทสะทั้งอย่างหยาบทั้งอย่างละเอียด คือ ความไม่พอใจ ไม่พอใจ โกรธเกลียด กลัว กุ่มใจ เสียใจ ตลอดไปจน ถึงการทำปาณาติบาต พรุสวาท เหล่านี้ จัดเป็นพยาบาทกายคั่นกะทั้งสิ้น

๓. สีสัพพตปรามาสกายคั่นกะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความถือมั่นศีลพรต การยึดมั่นในศีล และพรตนอกพระพุทธศาสนา ด้วยความเห็นผิดว่า การถือศีลที่ผิด ๆ การประพฤติพรตที่ผิด ๆ เช่น

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๐๒-๑๐๓.

ถือว่า การยื่น ถวายอุจจาระ ปัสสาวะตลอดชีวิต การประพุดิเป็นคนเปลือยตลอดชีวิต การถอนผม ด้วยแหนบตลอดชีวิต ด้วยความยึดมั่นว่า ปฏิบัติอย่างนั้นจะเป็นทางพ้นทุกข์ได้ แต่ถ้าหากว่ามีผู้รู้ แนะนำสั่งสอนทางที่ถูกต้องให้ ก็สามารถกลับใจได้ จึงเปรียบไว้ว่า เป็นทิวฏฐิชั้นลูกศิษย์ พอจะแก้ให้ถูก ได้

๔. อิหังสัจจาภินิเวสกายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง ได้แก่ ความยึดมั่นถือมั่นอย่างแน่นหนา ความเห็นผิด ๆ ของตนเท่านั้นเป็นความจริงแท้ แต่ของคนอื่นเป็นโมฆะเปล่าประโยชน์ เหลวไหล แล้วยกย่องวาทะที่ผิดๆ ของตน ดูหมิ่นเหยียดหยามวาทะหรือตีคนอื่นด้วยความเห็นผิดอย่างยิ่ง ยากที่จะแก้ไขได้ ผู้ก้มอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด แต่ว่ารุนแรงมั่นคง แน่วแน่มากกว่าในข้อ ๓ นอกจากนั้นแล้วยังดูหมิ่นและเหยียบย่ำ ทัฬหะวาทะ หรือมติของผู้อื่นด้วย ถึงแม้ว่าจะมีผู้รู้มาชี้แจงแสดงเหตุผลในทางที่ถูก ที่ชอบประการใด ๆ ก็ไม่ยอมกลับใจได้เลย จึงมีข้อเปรียบไว้ว่าเป็นทิวฏฐิชั้นอาจารย์ เพราะไม่สามารถที่จะแก้มาในทางที่ชอบได้ สิลัพพตปรามาสกายคันถะ และอิหังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ๒ อย่างนี้ ได้แก่ ทิวฏฐิเจตสิก ที่ในทิวฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแนะนำว่า “ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละคันถะทั้ง ๔ ประการ”^{๒๘}

การละคันถะ ๔ อย่างนี้ เป็นอกุศลธรรม เป็นธรรมที่ควรละ แต่จะละได้ด้วยการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนญาณแก่กล้าสามารถบรรลु อริยมรรค อริยผล เมื่อปฏิบัติได้แบบนี้ จึงจะละคันถะ ๔ อย่างนี้ได้เด็ดขาด กล่าวคือ อภิชฌาภินิเวสกายคันถะ ละได้ด้วยอรหัตตมรรค พยาปาทภินิเวสกายคันถะ ละได้ด้วยอนาคามีมรรค สิลัพพตปรามาสกายคันถะ และอิหังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค

รวมคันถะมี ๔ แต่องค์ธรรมมีเพียง ๓ คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก และทิวฏฐิ เจตสิก(จำนวน ๓ เท่ากัน แต่องค์ธรรมไม่เหมือนกันกับของ อาสวะ โอฆะ โยคะ)

โสดาปัตติมัคคประหาร สิลัพพตปรามาสกายคันถะและ อิหังสัจจาภินิเวสกายคันถะ
อนาคามีมัคคประหารพยาปาทภินิเวสกายคันถะ
อรหัตตมัคคประหารอภิชฌาภินิเวสกายคันถะ

๒.๓.๖ อุปาทาน ๔

อุปาทาน = อุป (มั่น) + อทาน (ยึด) = ยึดมั่น

อุปาทิยนตีติ อุปาทานานิ. ธรรมเหล่าใดย่อมยึดมั่นในอารมณ์ ฉะนั้นธรรม เหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน

ภุสึ อาทิยนตี อมฺถจคาคหิ คณฺหนตีติ อุปาทานานิ. ธรรมเหล่าใดยึดถือ อย่างแรงกล้า(คือถือไว้ไม่ปล่อย) ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน

ตัณหา คือ ความอยากได้ในอารมณ์ที่ตนยังไม่ได้

อุปาทาน คือ ความยึดมั่นในอารมณ์ที่ตนได้มาแล้วนั้นโดยไม่ยอมปล่อย

อีกนัยหนึ่ง ตัณหา คือ ความชอบใจต้องการอารมณ์ที่ตนได้พบครั้งแรก อุปาทาน คือ ความ

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๐๒

ติดใจในอารมณ์ที่ตนได้พบนั้นไม่หาย ครุ่นคิดถึงอยู่เสมอ ตัณหาเปรียบไว้ว่าเหมือนต้นไม้ที่ยังเล็กอยู่ ย่อมถอนได้ง่าย ส่วน อุปาทาน เหมือนต้นไม้ที่ใหญ่โตแล้ว ถอนยาก เพราะรากแก้วยึดมั่นเสียแล้ว

อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) ๔ คือ ๑. กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ๒. ทิณฺฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิณฺฐุ) ๓. สีสัปปตฺตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลและวัตร) ๔. อัตตวาทูปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา)^{๒๙}

อุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดในอารมณ์อย่างแรงกล้า อันเนื่องมาจากตัณหา อุปาทานนี้มี ๔ อย่าง คือ กามุปาทาน ทิณฺฐุปาทาน สีสัปปตฺตูปาทาน และอัตตวาทูปาทาน

๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในกาม ได้แก่ ความยึดมั่นถือมั่นใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตลอดจนธรรมารมณ์ โดยยึดมั่นว่าเป็นของตน ของเนื่องด้วยตน ด้วยมีใจผูกพันอยู่เป็นนิตย์ ไม่ยอมปล่อยวาง ได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒) ทิณฺฐุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในมิถฉาทิณฺฐุ คือความเห็นผิด ได้แก่ทฤษฎี ลัทธิหรือหลัก คำสอนที่ผิดจากทำนองคลองธรรม ผิดจากคำสอนในพระพุทธศาสนา ความยึดมั่นในการเห็นผิด มี นียตมิถฉาทิณฺฐุ ๓ และ ทิณฺฐุ ๖๒ (ที่นอกจาก สีสัปปตฺตูปาทาน และสักกายทิณฺฐุ ซึ่งจะกล่าวต่อไปเป็นข้อ ๓ และ ข้อ ๔) องค์ธรรมได้แก่ ทิณฺฐุเจตสิก ที่ในทิณฺฐุคตสัมปยุตตจิต ๔

๓) สีสัปปตฺตูปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในศีลและพรตที่ผิด ๆ นอกพระพุทธศาสนา นอกไปจากมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ความยึดมั่นถือมั่นในหลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผนระเบียบวิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่าง ๆ โดยยึดถือมั่นว่าจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ โดยสักว่าปฏิบัติสืบต่อกันมา ทำตามกันมาอย่างงมงาย หรือโดยนิยมว่าเป็นของคลัง ของศักดิ์สิทธิ์ การยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิดเช่นนี้ บางทีก็เรียกว่า สีสัปปตฺตูปาทาน องค์ธรรมได้แก่ ทิณฺฐุเจตสิกที่ใน ทิณฺฐุคตสัมปยุตตจิต ๔

๔) อัตตวาทูปาทาน ความยึดมั่นในชั้น ๕ ว่าเป็นตัวเป็นตน หรือว่ามีตัว มีตนอยู่ในเบญจชั้น ได้แก่ สักกายทิณฺฐุ ๒๐ ประการ^{๓๐} องค์ธรรมได้แก่ ทิณฺฐุเจตสิก ที่ในทิณฺฐุคตสัมปยุตตจิต ๔

อุปาทาน ๔ อย่างนี้เป็นอกุศลธรรม เป็นธรรมที่ควรละ แต่จะละได้ด้วยการศึกษาปฏิบัติธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนได้ญาณแก่กล้า สามารถบรรลุอรหัตตผล เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ จึงจะละอุปาทาน ๔ อย่างนี้ได้เด็ดขาด กล่าวคือ

กามุปาทานอันยังสัตว์ให้ไปอบาย มรรคที่ ๑ ให้สิ้นไป ที่เป็นกามราคะอย่างหยาบ มรรคที่ ๒ ให้สิ้นไป กามราคะและพยาบาทอย่างละเอียด มรรคที่ ๓ ให้สิ้นไป การละรูปราคะอรุปราคะ มรรคที่ ๔ ให้สิ้นไป รวมความว่าอุปาทานอันมรรคทั้ง ๔ ให้สิ้นไป^{๓๑}

ทิณฺฐุปาทาน สีสัปปตฺตูปาทาน และอัตตวาทูปาทาน ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค^{๓๒}

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๕/๙๐.

^{๓๐} ดูที่หน้า ๑๙

^{๓๑} พ.อุ. อ. (ไทย) ๑ / ๓ /- / ๓๗๒.

^{๓๒} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

๒.๓.๗ อกติ ๔

อกติ (ความลำเอียง) ๔ คือ ๑. ฉันทาคติ(ลำเอียงเพราะชอบ) ๒. โทสาคติ(ลำเอียงเพราะชัง) ๓. โมหาคติ(ลำเอียงเพราะหลง) ๔. ภยาคติ(ลำเอียงเพราะกลัว)^{๓๓}

คัมภีร์อรรถกถาพระวิงค์อธิบายว่า^{๓๔}

๑) บุคคลใดยอมกระทำวัตถุอันไม่ใช่เจ้าของ ให้เป็นเจ้าของ ด้วยสามารถแห่งความพอใจรักใคร่ว่า บุคคลนี้เป็นมิตรของข้าพเจ้าหรือว่าเป็นเพื่อน (สนทัญญู) หรือว่าเป็น ผู้ร่วมกินร่วมนอน (สมภัตตะ) หรือว่า เป็นญาติของข้าพเจ้า ก็หรือว่า บุคคลนี้ยอมให้สินบนแก่ข้าพเจ้า ดังนี้ บุคคลนี้ ชื่อว่า ย่อมลำเอียงเพราะรักใคร่ (ฉันทาคติ).

๒) บุคคลใดยอมกระทำวัตถุอันเป็นของมีเจ้าของให้เป็นของไม่ใช่เจ้าของ ด้วยสามารถแห่งปกติเวร (คือ การไม่ชอบพอกันมาก่อน) หรือว่า ด้วยสามารถแห่งความโกรธอันเกิดขึ้นในขณะนั้นนั้นแหละว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเราดังนี้ บุคคลนี้ ชื่อว่า ย่อมลำเอียงเพราะความไม่ชอบกัน (โทสาคติ)

๓) บุคคลใดกล่าวคำใด ย่อมทำวัตถุอันเป็นของมีเจ้าของ ให้ไม่ใช่เจ้าของ เพราะความโง่เขลา เพราะเป็นคนทึบ บุคคลนี้ ชื่อว่า ย่อมลำเอียงเพราะหลง (โมหาคติ).

๔) บุคคลใด มีความกลัวว่า ผู้นี้ เป็นราชวัลลภหรือว่าผู้นี้มีความประพฤติไม่เรียบร้อย หรือว่า บุคคลนี้ จะพึงทำความฉิบหายให้แก่เรา ดังนี้ ย่อมทำบุคคลผู้มีไม่ใช่เจ้าของทรัพย์ ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ ผู้นี้ ชื่อว่า ย่อมลำเอียงเพราะความกลัว (ภยาคติ).

ก็อีกอย่างหนึ่ง

บุคคลใด เมื่อแบ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งในฐานะที่ควรแบ่งยอมให้มากกว่าผู้อื่น ด้วยอำนาจแห่งความรักว่า ผู้นี้ เป็นมิตรของเรา หรือว่าเป็นเพื่อน หรือว่าเป็นผู้ร่วมกินร่วมนอน ดังนี้. ย่อมให้น้อยด้วยอำนาจแห่งโทสะว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา ดังนี้ เมื่อไม่รู้ว่ สิ่งอันเราให้แล้วหรือว่ายังมีให้ เพราะความที่ตนเป็นคนเขลา ย่อมให้สิ่งของมากแก่คนบางคนยอมให้น้อยแก่คนบางคน ดังนี้ เป็นผู้กลัวว่า เมื่อเราไม่ให้สิ่งนี้ ผู้นี้ พึงทำความฉิบหายให้แก่เรา ดังนี้ ย่อมให้สิ่งของแก่คนบางคน. บุคคลแม้ทั้ง ๔ จำพวกนี้ ชื่อว่า ย่อมดำเนินไปสู่ฉันทาคติเป็นต้น ตามลำดับ.

พระอริยะทั้งหลาย ย่อมไม่ดำเนินไปเพราะธรรมมีฉันทะเป็นต้นนี้ เพราะเหตุนี้ ธรรมนี้ จึงชื่อว่าอกติ. คนทั้งหลายมิใช่พระอริยะ ย่อมดำเนินไปสู่อกติ ด้วยธรรมมีฉันทะเป็นต้นนี้

๒.๓.๘ อาหาร ๔

อาหาร ๔ ได้แก่

๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว

๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ

๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา

๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ ๑๙ ประเภท^{๓๕} อยู่

^{๓๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^{๓๔} พระอภิธรรมปิฎก วิงค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ ๕๓๕

ท่ามกลางระหว่างนามกับรูป เพราะวิญญานเป็นตัวก่อปัจจัยให้เกิดรูปกับนาม^{๓๖} ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ซึ่งมีจำนวน ๑๙ ดวงนี้ มีการแสดงโดยนัย ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

กล่าวโดย นัยแห่งมิสสกะและสุทธะ มี ๒ คือ

๑. รูปมิสสกะวิญญาน ปฏิสนธิวิญญานที่มีรูปเกิดพร้อมด้วยนั้น มี ๑๕ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณะ ๒ มหาวิบาก ๘ และรูปาวจรวิบาก ๕
๒. รูปอามิสสกะวิญญาน ปฏิสนธิวิญญานที่ไม่มีรูปเกิดพร้อมด้วยนั้นมี ๔ ดวง ได้แก่ อรูปาวจรวิบาก ๔ เพราะไม่มีรูปเกิดมาปะปนด้วย จึงได้ชื่อว่า สุทธะ

กล่าวโดยนัยแห่งภุมิ ก็มี ๓ คือ

๑. กามวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานในกามภุมิ มีจำนวน ๑๐ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณ ๒ และมหาวิบาก ๘
๒. รูปวิญญาน หมายถึงปฏิสนธิวิญญานในรูปภุมิ มีจำนวน ๕ ดวง ได้แก่ รูปาวจรวิบาก ๕
๓. อรูปวิญญาน หมายถึงปฏิสนธิวิญญานในอรูปภุมิ มีจำนวน ๔ ดวง ได้แก่ อรูปาวจรวิบาก ๔

กล่าวโดย นัยแห่งกำเนิด ก็มี ๔ คือ

๑. อັນทวิญญาน คือ ปฏิสนธิวิญญานในไข่ มีจำนวน ๑๐ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณะ ๒ และมหาวิบาก ๘
๒. ชลาพุชวิญญาน คือ ปฏิสนธิวิญญานในครรภ์มารดา มีจำนวน ๑๐ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณะ ๒ และ มหาวิบาก ๘
๓. สังเสทวิญญาน คือ ปฏิสนธิวิญญานในที่เปียกชื้น มีจำนวน ๑๐ ดวง อุเบกขาสันตிரณะ ๒ และมหาวิบาก ๘
๔. โอปปาติวิญญาน คือ ปฏิสนธิวิญญานที่ไม่ได้อาศัยที่เกิดเหมือน ๓ อย่างข้างต้นนั้น แต่เกิดโดยอาการที่ผุดหรือไพล่ขึ้นมาเต็มทีเลยทีเดียว มีจำนวน ๑๙ ดวง คือ ปฏิสนธิวิญญานทั้ง ๑๙ อันได้แก่ อุเบกขาสันตிரณ ๒, มหาวิบาก ๘ และ มหัคคตวิบาก ๙ นั้นเอง

กล่าวโดย นัยแห่งคติ ก็มี ๕ คือ

๑. เทวคตวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานในเทวภุมิ ๖, ในรูปภุมิ ๑๕ และในอรูปภุมิ ๔ นั้น มีจำนวน ๑๘ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณกุสลวิบาก ๑, มหาวิบาก ๘ และมหัคคตวิบาก ๙
๒. มนุสสคตวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานในมนุสสภุมิ มีจำนวน ๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณกุสลวิบาก ๑ และ มหาวิบาก ๘
๓. ตีรัจฉานคตวิญญาน

^{๓๕} พุ.จ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๔/๘๕

^{๓๖} อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๔๗

๔. เปตคติวิญญาณ

๕. นiryคตวิญญาณ

ทั้ง ๓ ประการหลังนี้ มีปฏิสนธิวิญญาณ ๑ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตริณอกุสลวิบากดวงเดียวเท่านั้น

กล่าวโดย นัยแห่งวิญญาณฐิติ คือภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณนั้น ก็มี ๗ ได้แก่

๑. นานัตตกายนานัตตสัณญีวิญญาณ ปฏิสนธิวิญญาณในภูมิที่มีรูปร่าง ต่างกันและปฏิสนธิจิตก็ต่างกัน อันได้แก่ ปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ นั้น มีปฏิสนธิ วิญญาณ ๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตริณอกุสลวิบาก ๑ และมหาวิบาก ๘

คำว่า นานัตตะ นี้บางทีก็ใช้อย่าง ที่ชะ ว่า นานาตตะ

๒. นานัตตกายเอกตตสัณญีวิญญาณ ปฏิสนธิวิญญาณในภูมิที่มีรูปร่าง ต่างกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญาณอย่างเดียวกัน อันได้แก่ ปฏิสนธิในอบายภูมิ ๔ และ ในปฐมฌานภูมิ ๓ รวม ๗ ภูมิด้วยกัน

ปฏิสนธิในอบายภูมิ ๔ มี ปฏิสนธิวิญญาณ ๑ ดวง คือ อุเบกขาสันตริณ อกุสลวิบาก ๑

ปฏิสนธิในปฐมฌานภูมิ ๓ มี ปฏิสนธิวิญญาณ ๑ ดวง คือ รูปาวจรปฐม ฌานวิบาก ๑

๓. เอกตตกายนานัตตสัณญีวิญญาณ ปฏิสนธิวิญญาณในภูมิที่มีรูปร่าง เหมือนกันแต่มีปฏิสนธิวิญญาณต่างกัน อันได้แก่ ปฏิสนธิในทุติยฌานภูมิ ๓ มี ปฏิสนธิวิญญาณ ๒ ดวง คือ รูปาวจรทุติยฌานวิบาก ๑ และรูปาวจรตติยฌาน วิบาก ๑

๔. เอกตตกายเอกตตสัณญีวิญญาณ ปฏิสนธิวิญญาณในภูมิที่มีรูปร่าง เหมือนกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณก็อย่างเดียวกัน อันได้แก่ ปฏิสนธิในตติยฌานภูมิ ๓, เวทปผลาภูมิ ๑ และสุทธาวาสภูมิ ๕ รวม ๙ ภูมิ มีปฏิสนธิวิญญาณ ๒ ดวง คือ

ปฏิสนธิใน ตติยฌานภูมิ ๓ มีปฏิสนธิวิญญาณ ๑ ดวง คือ รูปาวจรจตุตถ ฌานวิบาก ๑

ปฏิสนธิในเวทปผลาภูมิ ๑ และสุทธาวาสภูมิ ๕ นั้น มีปฏิสนธิวิญญาณ ๑ ดวง คือ รูปาวจรปัญจฌานวิบาก ๑

๕. อากาसानัญญาตตวิญญาณ ปฏิสนธิในอากาसानัญญาตตภูมิ มี ปฏิสนธิวิญญาณ ๑ ดวง คือ อากาसानัญญาตตวิบาก ๑

๖. วิญญาณัญญาตตวิญญาณ ปฏิสนธิในวิญญาณัญญาตตภูมิ มีปฏิสนธิ วิญญาณ ๑ ดวง คือ วิญญาณัญญาตตวิบาก ๑

๗. อากิญจัญญาตตวิญญาณ ปฏิสนธิในอากิญจัญญาตตภูมิ มีปฏิสนธิ วิญญาณ ๑ ดวง คือ อากิญจัญญาตตวิบาก ๑

ตามนัยแห่งวิญญาณฐิตินี้ ไม่ได้กล่าวถึง อสัณญัสตตภูมิ และเนวสัณญานา สัณญาตตภูมิ เพราะว่า อสัณญัสตตภูมิเป็นภูมิของสัตว์ที่ไม่มีปฏิสนธิวิญญาณ ส่วนเนวสัณญานาสัณญาตตภูมิ แม้จะเป็นภูมิของสัตว์ที่มีปฏิสนธิวิญญาณก็จริง แต่่วาวิญญาณนั้นไม่ปรากฏชัด จะว่ามีก็ไม่ใช่ว่าไม่มีก็ไม่เชิง ด้วยเหตุนี้จึงไม่จัด เข้าในวิญญาณฐิติ ๗ นี้ด้วย

๒.๔ แปลบาลี มหาสติปัฏฐานสูตร

มหาสติปัฏฐานสูตรตปาลี

เอวเมเม^{๓๗} สุตัง
 เอกัง สมยੰ
 ภควา กुरुสุ วิหริติ
 กมมาสมมมัม นาม กुरुณัน นิคโม.
 ตตร โข ภควา ภิกขุ อามนเตสิ
 ภิกขโวติ.
 ภทนต์เต เต ภิกขุ ภควโต ปจจสโสสุ
 ภควา เอตทโวจ.
 เอกายโน อยं ภิกขเว มคโค^{๓๘}
 สุตตานิ วิสุทฺธิยา^{๓๙}
 โสภปริเทวานัน สมตักกมาย
 ทุกขโทมนสฺसानัน อตถกมมย
 ญายสส^{๔๐} อธิคมย
 นิพพานสส สจฉิกิริยาย^{๔๑}
 ยทิทัง
 จตตารโ สติปัฏฐานา^{๔๒}

มหาสติปัฏฐานสูตร แปล

ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้
 ในสมัยหนึ่ง
 พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในกรุงชนบท
 มีนิคมของชาวกรุง ชื่อว่า กัมมาสมทัมมะ
 ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า
 พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทาง^{๓๙} นี้ เป็นทางสายเอก^{๔๐}
 เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์
 เพื่อความก้าวล่วงความโศกและพีโรราพัน
 เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส
 เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง
 เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน
 ทางสายนี้ ได้แก่อะไร
 ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ ประการ

^{๓๗} ข้าพเจ้า ในตอนเริ่มต้นของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่นๆ หมายถึง พระอานนท์ (ผู้ทรงจำมา)

^{๓๘} เป็นเครื่องเดินไปสู่พระนิพพานอย่างหนึ่งอันผู้ต้องการพระนิพพานพึงค้นหา

^{๓๙} ทาง หมายถึง ทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป (ที.ม.อ.(บาลี)๓๗๑/๓๖๑)

^{๔๐} ทางเดียว หมายถึง เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว เป็นทางของบุคคลผู้เดียว เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา เป็นทางสายเดียวที่ดำเนินไปสู่จุดหมายเดียวคือพระนิพพาน ที.ม.อ.(บาลี)๓๗๓/๓๕๙

^{๔๑} หมายความว่า เพื่อประโยชน์แก่ความหมดจดของสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตเศร้าหมอง เพราะมลทินทั้งหลายมีรากะเป็นต้น และเพราะอุปกิเลสทั้งหลาย มีอภิชฌาวิสมโลภะ เป็นต้น

^{๔๒} ญายธรรม หมายถึง อริยมรรค (ที.ม.อ. (บาลี)๒๑๔/๑๙๗)

ญายธรรม คือ ธรรมที่ควรรู้ มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. สังขาร คือธรรมที่ปรุงแต่ง ได้แก่ อุปาตินนกกสังขาร และอนุปาตินนกกสังขาร

๒. วิการ คือธรรมที่ผันแปร ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของสัตว์ ที่เป็นไปในภูมิต่าง ๆ

๓. ลักษณะ คือธรรมที่เป็นเหตุให้รู้เห็น ได้แก่ ลักษณะของสภาวะ

๔. นิพพาน คือธรรมที่พ้นแล้วจากกิเลส ได้แก่ ความดับที่ไม่เกิดอีกเลย

๕. บัญญัติ คือธรรมที่เพียงแต่ใช้พูดจากล่าวขานกันเท่านั้น ได้แก่ อตถ บัญญัติ สัททบัญญัติ

^{๔๓} เพื่อประจักษ์ด้วยตนเองซึ่งอัมตธรรม เพราะเว้นจากต้นหาเครื่องร้อยรัด

^{๔๔} สติปัฏฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติหรือการปฏิบัติที่มีสติเป็นประธาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๓๖๘,ม.ม.อ.

(บาลี)๑/๒๕๓)

กตเม จตตารโ	สติปัฏฐาน ๔ ประการ เป็นอย่างไร
อิธ ภิกขเว ภิกขุ ^{๔๕}	ดูก่อนภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในธรรมวินัยนี้
กาย ภาษานุปัสสี ^{๔๖} วิหริ	มีสติตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่เนืองๆ
อาตปปี	มีความเพียรเพ่งเผากิเลสให้เร่าร้อน
สมปชาโน	มีความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามสภาวะ
สติมา ^{๔๗}	มีความระลึกทั่ว
วิเนยย ^{๔๘} โลก อภิขมาโทมนสส์ ^{๔๙}	พึงกำจัดอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้
เวทนาสุ เวทนานุปัสสี วิหริ	พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่เนืองๆ
อาตปปี	มีความเพียรเพ่งเผากิเลสให้เร่าร้อนทั่ว
สมปชาโน	มีความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามสภาวะ
สติมา	มีความระลึกทั่ว
วิเนยย โลก อภิขมา โทมนสส์	พึงกำจัดอภิขมา และโทมนัสในโลกเสียได้
จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริ	พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่เนืองๆ
อาตปปี	มีความเพียรเพ่งเผากิเลสให้เร่าร้อน
สมปชาโน	มีความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามสภาวะ
สติมา	มีความระลึกทั่ว
วิเนยย โลก อภิขมาโทมนสส์	พึงกำจัดอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้
ธมเมสุ ธมมานุปัสสี วิหริ	พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เนืองๆ
อาตปปี	มีความเพียรเพ่งเผากิเลสให้เร่าร้อน
สมปชาโน	มีความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามสภาวะ

^{๔๕} พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า หมายถึง พระผู้เป็นกัลยาณบุณฺชน พระเสขะ และ พระอรหันต์ อรรถ
 กถามหาสติปัฏฐานสูตรที่ขนิทาย มหาวรรคอธิบายอีกว่า คำว่า **ภิกขุ** เป็นคำแสดงถึงบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยข้อ
 ปฏิบัติ ซึ่งเวทดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็ดำเนินการปฏิบัติให้พร้อมได้เช่นกัน คือ เมื่อมุ่งถึงภิกขุแล้วก็ป็นอันมุ่งถึง
 คนทั้งหลายที่เหลือด้วย เหมือนอย่างในการเสด็จพระราชดำเนิน เป็นต้น ราชบริพารนอกนั้น ก็ป็นอันทํารวมไว้
 ด้วยศัพท์ว่า ราชา

^{๔๖} คำว่า **กาย** หมายถึง รูปกาย คือ กัมมชรูป ส่วนคำว่า **ภาษานุปัสสี** หมายถึง ให้เห็นให้กำหนดดูแลแต่
 รูปธรรมเท่านั้น คือให้กำหนดดูแลเฉพาะรูปอย่างเดียว ไม่ใช่ให้ดูจิต เจตสิก ที่มีอยู่ในสังขารร่างกายนี้ กัมมชรูป มี ๑๘
 คือมหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๓ (เว้นสัททะ) ภาวรูป ๒ ทหฺยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ และปริจเฉทรูป ๑

^{๔๗} อาตปปี สมปชาโน สติมา ได้แก่ มีสัมมวាយามะ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสติ เป็นองค์มรรค

^{๔๘} คำว่า **นำออกเสีย** หมายความว่า นำออกเสียด้วยการนำออกชั่วขณะหรือด้วยการนำออกด้วยการข่มไว้
 คำว่าในโลกก็คือในกาย จริงอยู่ภายในที่นี้ตรงหมายถึงโลกเพราะอรรถว่าชารุคฺชุตโรทม.

^{๔๙} **โลก อภิขมาโทมนสส์** ความว่า กายนั้นแล ชื่อว่าโลก อุปาทานขันธแม้ทั้ง ๕ ก็ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่าโลก.
 อภิขมาในคํานั้นเป็นอย่างไร ความกำหนด ความกำหนดนํก ความดีใจ ความยินดี ความเพลิตเพลิน ความกำหนด
 ด้วยอำนาจความเพลิตเพลิน ความกำหนดนํกแห่งจิต นี้เรียกว่าอภิขมา โทมนัสในคํานั้นเป็นอย่างไร ความไม่สำราญ
 ทางใจ ทุกข์ทางใจ ฯลฯ เวทนาที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแก่สัมผัสทางใจ นี้เรียกว่า โทมนัส

๑. ทีฆั วา อสสสนโต ทีฆั อสสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจออกยาวอยู่ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว
 ทีฆั วา ปสสสนโต ทีฆั ปสสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจเข้ายาวอยู่ ก็รู้ว่า เราหายใจเข้ายาว
๒. รสสั วา อสสสนโต รสสั อสสสามีติ ปชานาติ เธอหายใจออกสั้นอยู่ก็รู้ว่า เราหายใจออกสั้น
 รสสั วา ปสสสนโต รสสั ปสสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่า เราหายใจเข้าสั้น
๓. สพพกายปฏิสัเวที อสสสิสสามีติ สิกขติ เธอสำเนียงกว่าเราก็คือเป็นผู้รู้ตลอดกายทั้งหมด
 หายใจออก
 สพพกายปฏิสัเวที ปสสสิสสามีติ สิกขติ สำเนียงกว่า เราก็คือเป็นผู้รู้ตลอดกายทั้งหมด
 หายใจเข้า
๔. ปสสมภยั กายสงขารั อสสสิสสามีติ สิกขติ สำเนียงกว่า เราก็คือเป็นผู้ระงับกายสังขาร
 หายใจออก
 ปสสมภยั กายสงขารั ปสสสิสสามีติ สิกขติ สำเนียงกว่า เราก็คือเป็นผู้ระงับกายสังขาร
 หายใจเข้า
- เสยยถาปี ภิกขเว ทกโข ภมกาโร วา ภมการนตเววาสิ วา ภิกขุทั้งหลาย ช่างกลิ้งหรือลูกมือ
 ช่างกลิ้งผู้มีความชำนาญ
- ทีฆั วา อณณโต ทีฆั อณณามีติ ปชานาติ เมื่อชักเชือกยาวก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกยาวอยู่
 รสสั วา อณณโต รสสั อณณามีติ ปชานาติ เมื่อชักเชือกสั้นก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกสั้นแม้ฉันใด
 เอวมเว โข ภิกขเว ภิกขุ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน
๑. ทีฆัวา อสสสนโต ทีฆั อสสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ว่า เราหายใจออกยาว
 ทีฆั วา ปสสสนโต ทีฆั ปสสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่า เราหายใจเข้ายาว
๒. รสสัวา อสสสนโต รสสั อสสสามีติ ปชานาติ หายใจออกสั้นอยู่ก็รู้ว่า เราหายใจออกสั้น
 รสสั วา ปสสสนโต รสสั ปสสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจเข้าสั้นอยู่ ก็รู้ว่า เราหายใจเข้าสั้น
๓. สพพกายปฏิสัเวที อสสสิสสามีติ สิกขติ เธอสำเนียงกว่าเราก็คือเป็นผู้รู้ตลอดกาย
 ทั้งหมดหายใจออก
 สพพกายปฏิสัเวที ปสสสิสสามีติ สิกขติ สำเนียงกว่า เราก็คือเป็นผู้รู้ตลอดกายทั้งหมด
 หายใจเข้า
๔. ปสสมภยั กายสงขารั อสสสิสสามีติ สิกขติ สำเนียงกว่า เราก็คือเป็นผู้ระงับกายสังขาร
 หายใจออก
 ปสสมภยั กายสงขารั ปสสสิสสามีติ สิกขติ สำเนียงกว่า เราก็คือเป็นผู้ระงับกายสังขาร
 หายใจเข้า

แผนภาพที่ ๑ การเจริญอานาปานสติภาวนา ๑๖ ชั้น

การเจริญอานาปานสติภาวนา			
อานาปานสติ ๑๖ ชั้น	สติปัฏฐาน ๔	กรรมฐาน ๒	วิธีปฏิบัติ ๘ นัย
๑. รู้ลมหายใจเข้า-ออกยาว	กายานุปัสสนา	สมถ ล้วน สมถและ วิปัสสนา	๑. คณนานัย ๒. อนุพันธนานัย ๓. ผุสนานัย ๔. รูปนานัย
๒. รู้ลมหายใจเข้า-ออกสั้น			
๓. รู้ชัดกองลมทั้งหมด			
๔. ระงับลมหายใจ			
๕. รู้ชัดปีติ	เวทนานุปัสสนา	สมถและวิปัสสนา เจอกัน	๕. สัตถลักษณะานัย (เจริญวิปัสสนา) ๖. วิวัฏฏะนัย (มรรค) ๗. ปาริสุทธิณัย (ผล)
๖. รู้ชัดสุข			
๗. รู้ชัดจิตสังขาร			
๘. ระงับจิตสังขาร			
๙. กำหนดรู้จิต	จิตตานุปัสสนา	สมถและวิปัสสนา เจอกัน	๕. สัตถลักษณะานัย (เจริญวิปัสสนา) ๖. วิวัฏฏะนัย (มรรค) ๗. ปาริสุทธิณัย (ผล)
๑๐. ทำจิตให้บันเทิง			
๑๑. ตั้งใจไว้มั่น			
๑๒. เปลื้องจิต			
๑๓. เห็นความไม่เที่ยง	ธัมมานุปัสสนา	วิปัสสนาญาณ ๙ ^{๕๓} วิปัสสนาล้วน	๕. สัตถลักษณะานัย (เจริญวิปัสสนา) ๖. วิวัฏฏะนัย (มรรค) ๗. ปาริสุทธิณัย (ผล)
๑๔. เห็นความคลายออกได้			
๑๕. เห็นความดับไป			
๑๖. เห็นความสละคืน			
			๘. เติลั้งปฏิบัติสณนานัย

อิติ อชฺมตฺตํ วา กายเ กายานุปสฺสึ วิหฺรติ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็น^{๕๔} กายในกาย
ภายใน^{๕๕} อยู่
พหิทฺธา วา กายเ กายานุปสฺสึ วิหฺรติ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอก^{๕๖} อยู่

^{๕๓} ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา มี ๙ อย่าง ได้แก่ (๑) อุทฺธัพพยานุปัสสนาญาณ (๒) กังคานุปัสสนาญาณ (๓) ภยตฺตูปัฏฺฐานญาณ (๔) อาทินวานุปัสสนาญาณ (๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ (๖) มุญฺจิตุกัมมตญาณ (๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ (๘) สังขารุเพกขญาณ (๙) สัจจานุโลมิกญาณ ดูใน อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๒/๓๘๗, อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๒/๔๒๕.

^{๕๔} คำว่า พิจารณาเห็น พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ(ความยินดี)ได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดถือได้ ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นกายนั้นอย่างนี้ (ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๑๖๗/๒๕๘)

^{๕๕} กายภายใน ในที่นี้หมายถึงลมหายใจเข้าออกของตน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๔/๓๗๙.

^{๕๖} กายภายนอก ในที่นี้หมายถึงลมหายใจเข้าออกของผู้อื่น ที.ม.อ. (บาลี) ๓๘๔/๓๗๙.

อชมตตพหิทธา วา กายเ กายานุปสสี วิหริติ	หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่
สมุทยธมมานุปสสี ^{๕๗} วา กายสมมี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดแห่งลมหายใจในกายอยู่
วธมมานุปสสี ^{๕๘} วา กายสมมี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับแห่งลมหายใจในกายอยู่
สมุทรวธมมานุปสสี ^{๕๙} วา กายสมมี วิหริติฯ	หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่
อตถิ กาโยติ วา ปนสส สติ ปจจุภูจिता โหติ	หรือว่า ภิกษุนี้มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า กายมีอยู่
ยาวเทว ฌาณมตตาย ปฏิสสตีตตาย ฯ	ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น
อนิสสิโต ^{๖๐} จ วิหริติ	ไม่อาศัยค้นหาและทวิภูจียอยู่
น จ กิลจิ โลเก อุปาทิยติ ฯ	และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆในโลก
เอวมปิ ภิกขเว ภิกขุ กายเ กายานุปสสี วิหริติ ฯ	นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
อานาปานปพพิ นิฏฐิตี ฯ	จบแล้ว

๒) อิริยาบถปัพพะ การกำหนดอิริยาบถใหญ่

อิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าแสดงไว้ว่า

ปุน จปริ ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
๑. ภิกขุ คจจณโต วา คจจามิติ ปชานาติ	ภิกษุ เดินอยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเดินอยู่
๒. จิโต วา จิตมเหติ ปชานาติ	หรือยืนอยู่ ก็รู้ชัดว่า เรายืนอยู่
๓. นิสินโน วา นิสินโนมเหติ ปชานาติ	หรือนั่งอยู่ ก็รู้ชัดว่า เรานั่งอยู่
๔. สยาโน วา สยาโนมเหติ ปชานาติ	หรือนอนอยู่ ก็รู้ชัดว่า เรานอนอยู่
๕. ยถา ยถา วา ปนสส กาโย ปณฺหิตโต โหติ	เมื่อเธอ เป็นผู้ตั้งกายไว้ แล้วอย่างใดๆ
ตถา ตถา น ปชานาติ	ก็ย่อมรู้ชัดอาการกายนั้น อย่างนั้นๆ ดังนี้
อิติ อชมตตฺ วา กายเ กายานุปสสี วิหริติ	ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ภายในบ้าง

^{๕๗} ความว่า ลมอาศัยสูบของข้างทอง ๑ ลูกสูบ ๑ ความพยายามอันเกิดแต่ลูกสูบนั้น ๑ จึงจะสัญญาไปมาได้ฉันทิ กายคือลมอัสสาสะปัสสาสะก็อาศัยกรัชกาย ๑ ช่องจุมุก ๑ จิต ๑ ของภิกษุจึงสัญญาไปมาได้ฉันทิ ภิกษุเห็นธรรมมีกายเป็นต้น ซึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา ท่านเรียกว่า พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดในกาย.

^{๕๘} ความว่า เมื่อสูบลูกนำออกไปแล้ว เมื่อลูกสูบแตกแล้ว เมื่อความพยายามอันเกิดแต่ลูกสูบนั้น ไม่มีลม นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ฉันทิ เมื่อกายแตกแล้ว เมื่อช่องจุมุกถูกกำจัดเสียแล้ว และเมื่อจิตดับแล้ว ชื่อว่ากาย คือลมอัสสาสะปัสสาสะ ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉันทิเหมือนกัน ภิกษุผู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะดับ เพราะกายเป็นต้นดับ

^{๕๙} หมายความว่าพิจารณาเห็นความเกิดตามกาล ความเสื่อมตามกาล.

^{๖๐} ไม่ถูกกิเลสอาศัย ด้วยอำนาจแห่งกิเลสเป็นที่อาศัย คือค้นหาและทวิภูจียอยู่

พหิทธา วา กาเย กายานุปสสี วิหริติ	ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายนอกบ้าง
อชมตตพหิทธา วา กาเย กายานุปสสี วิหริติ	ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายใน ภายนอกบ้าง
สมุทยธมมานุปสสี วา กายสมึ วิหริติ	ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกาย
วยธมมานุปสสี วา กายสมึ วิหริติ	ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในกาย
สมุทรวยธมมานุปสสี วา กายสมึ วิหริติ	ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายอยู่บ้าง
อตถิ กาโยติ วา ปนสส สติ ปจจุปฏฐิตา โหติ	หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่
ยาวเทว ฌาณมตตตาย ปฏิสสตีมตตตาย	แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ เป็นที่อาศัยระลึก
อนิสสิโต จ วิหริติ น จ กิณฺจ โสเก อุปาทิยติ	เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ถึงมันอะไรๆ ในโลกด้วย
เอวมปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสสี วิหริติ	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็น กาย ในกายเนื่องๆ อยู่อย่างนี้
อิริยาปถปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.	จบข้อกำหนดว่าด้วยอิริยาบถใหญ่ ^{๖๑}

สติกำหนดอิริยาบถเป็นอริยสัง ๔^{๖๒}

สติที่กำหนดอิริยาบถ ๔ เป็นอารมณ์ เป็นทุกขสัง
 ตัณหาที่มีในก่อนอันยังสติที่กำหนดอิริยาบถ ๔ นั้นให้ตั้งขึ้นเป็นสมุทัยสัง
 การหยุดทุกขสังและสมุทัยสังทั้งสอง เป็นนิโรธสัง
 อริยมรรคที่กำหนดรู้ทุกข ละสมุทัยมีนิโรธเป็นอารมณ์ เป็นมรรคสัง

๓) สัมปชัญญูปัพพะ

ปุณ จปริ ภิกฺขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
ภิกฺขุ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต	ภิกษุ เมื่อก้าวไป เมื่อถอยกลับ
สมฺปนฺนการิ โหติ	ย่อมทำความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามความเป็นจริง
อาโลกิเต วิลอกิเต	เมื่อแหงนแลดู เมื่อเหลียวแลดู
สมฺปนฺนการิ โหติ	ย่อมทำความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามความเป็นจริง
สมฺมิณฺชิเต ปสาริเต	เมื่อคู้เข้า เหยียดออก
สมฺปนฺนการิ โหติ	ย่อมทำความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามความเป็นจริง
สงฺฆาปฏิปตฺตจิวรธารณ	ในการทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร
สพฺพตถ อีหิสเมว นํ ปชานาติ	ย่อมรู้ตัวทั่วพร้อมในกิริยาอาการทั้งหมด
สมฺปนฺนการิ โหติ	ย่อมทำความรู้ตัวทั่วพร้อมเท่าทันตามความเป็นจริง
อลิเต ปีเต	ในการฉัน การดื่ม
ขายิเต สายิเต	ในการเคี้ยว ในการลิ้ม

^{๖๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๔/๑๐๕., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๔/๗๔.

^{๖๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๕/๓๘๓.

อตถิ อิมสมิ กายเ	สิ่งที่มีอยู่ในกายนี้
เกสา โลมา นขา	ผมทั้งหลาย ขนทั้งหลาย เล็บทั้งหลาย
ทนต์ตา	ฟันทั้งหลาย
ตโจ มंस	หนัง เนื้อ
นหารู	เอ็นทั้งหลาย
อฏฐิ	กระดูกทั้งหลาย
อฏฐิมิลข	เยื่อในกระดูก
วุกกั หทย	ม้าม หัวใจ
ยกนั กิโสมกั	ตับ ผังผืด
ปัททัง ปปผาส	ไต ปอด
อนตัง อนตคณั	ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก
อุทรียั กรีส	อาหารใหม่ อาหารเก่า
ปัตตัง เสมห	ดี เสลด
ปพโพ โลหิต	หนอง เลือด
เสโท เมโท	เหงื่อ มันข้น
อสสุ วสา	น้ำตา มันเหลว
เซโพ สิงฆานิกา	น้ำลาย น้ำมูก
ลลิกา มุตตณติ	ไขข้อ น้ำมูตร
เสยยถาปิ ภิกขเว อุภโต มุขา มูโตหิ	ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนกกที่มีปากสองข้าง
ปุรา นานาวิตตสส ธณณสส	เต็มด้วยธัญชาติหลายชนิด
เสยยถิท	คืออะไร
สาสิน	ข้าวสารทั้งหลาย
วีหิณ	ข้าวเปลือกทั้งหลาย
มุกคาน	ถั่วเขียวทั้งหลาย
มาसान	ถั่วเหลืองทั้งหลาย
ติลาน	งาทั้งหลาย
ตณชูลาน	ข้าวสารทั้งหลาย
ตเมณั จกขุมา ปุริโส มุณจิตวา	บุรุษผู้มีนัยน์ตาดี แก่ถ่วงนั้นแล้ว
ปจจเวกเขยย	พึงพิจารณาเห็นว่า
อิเม สาสิ	เหล่านี้ข้าวสาร
อิเม วิหิ	เหล่านี้ข้าวเปลือก
อิเม มุกคาคา	เหล่านี้ถั่วเขียว
อิเม มาสา	เหล่านี้ถั่ว
อิเม ตีลา	เหล่านี้งา
อิเม ตณชูลาติ	เหล่านี้ข้าวสาร
เอวเมว โข ภิกขเว	ภิกษุทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ภิกษุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตถกา ตจปฺริยณฺตํ ปุรณฺนानปฺการสฺส อสุจฺโน
ปจฺจเวกฺขติ

ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมามีหนังเป็นที่สุด
รอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า

อตฺถิ อิมสฺมี กายเ	สิ่งที่มีอยู่ในกายนี้
เกสา โลมา นขา	ผมทั้งหลาย ขนทั้งหลาย เล็บทั้งหลาย
ทนต์ตา ตโจ มํสํ	ฟันทั้งหลาย หนัง เนื้อ
นหารู	เอ็นทั้งหลาย
อภูจฺจิ	กระดูกทั้งหลาย
อภูจฺจิมิลฺลขํ	เยื่อในกระดูก
วฏกํ หทยํ	ม้าม หัวใจ
ยกนํ กิโสมกํ	ตับ ผังผืด
ปิทฺถํ ปปฺผาสํ	ไต ปอด
อนฺตํ อนฺตคฺคณํ	ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก
อุทฺทริยํ กรีสี	อาหารใหม่ อาหารเก่า
ปิตฺตํ เสมหํ	ดี เสลด
ปฺพุทฺโธ โลหิตํ	หนอง เลือด
เสโท เมโท	เหงื่อ มันข้น
อสฺสุ วสา	น้ำตา มันเหลว
เขโฬ สฺิงฆาณิกา	น้ำลาย น้ำมูก
ลลิกา มุตฺตณฺติ.	ไขข้อ น้ำมูตร
อิตฺติ	ดังพรรณนามาฉะนี้
อชฺมตฺตํ วา กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ	ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่บ้าง
พหิทฺธา วา กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ	พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่บ้าง
อชฺมตฺตพหิทฺธา วา กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ	ยอมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้ง ภายนอกอยู่บ้าง
สมฺมุทฺถมฺมานุปฺสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ	ยอมพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกาย
วยฺธมฺมานุปฺสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ	ยอมพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในกาย
สมฺมุทฺถวยฺธมฺมานุปฺสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ.	ยอมพิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง ความเสื่อมไปในกายบ้าง
อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจฺจิตา โหติ ยาวเทว ฅาณมฺตตาย ปภฺวิสฺสติมตตาย	
หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่สักกว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักกว่าเป็นที่อาศัยระลึก	
อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ น จ กิณฺจจิ โลเก อุปาทียติ	เธอเป็นผู้อันตัมหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย
แอมปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ.	ยอมไม่ถือนั่นอะไรในโลกด้วย
	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมพิจารณาเห็น

ปฏิภุมนสิการปพพํ นิฎฐิตํ.

ภายในกายอยู่เนืองๆ อย่างนี้
ปฏิภุมนสิการบรรพจบแล้ว

๕) ธาตุมนสิการปัพพะ

ปุน จปรํ ภิกขเว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก

ภิกขุ อิมเมว กายํ ยถาสิตํ ยถาปณฺหิตํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ

ภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แล ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า
อตฺถิ อิมสฺมี กายเ ปจฺวีธาตุ อําโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุติ.^{๖๕}

มีอยู่ในกายนี้คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

เสยฺยถาปิ ภิกขเว ทกฺโข โคฆาตโก วา-
โคฆาตกนฺตเววสี วา คาวี วธิตฺวา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนคนฆ่าโค -
หรือลูกมือของคนฆ่าโค ผู้ชยัน ฆ่าโคแล้ว

จาตุมฺหาปเถ วิสโส ปฏฺวีภิชิตฺวา นิสินฺโน อสฺส
เอวเมว โข ภิกขเว

แบ่งเป็นส่วนนั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ฉันใด
ภิกษุทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ภิกขุ อิมเมว กายํ ยถาสิตํ ยถาปณฺหิตํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แล ตามที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตามปกติ โดยความเป็นธาตุว่า
อตฺถิ อิมสฺมี กายเ ปจฺวีธาตุ อําโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุติ.

มีอยู่ในกายนี้ คือ ธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลม ดังพรรณนามาฉะนี้

อชฺมตฺตํ วา กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง

พหิทฺธา วา กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ

พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกบ้าง

อชฺมตฺตพหิทฺธา วา กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ

ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายใน
ภายนอกบ้าง

สมุทฺยธฺมมานุปฺสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมาคือ ความเกิดขึ้นใน
กายบ้าง

วยธฺมมานุปฺสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ

ย่อมพิจารณาเห็นความเสื่อมไปในกายเป็น
ธรรมดาบ้าง

สมุทฺยวยธฺมมานุปฺสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง
ความเสื่อมไปในกายบ้าง

อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูติทา โหติ

หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่

ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏฺิสฺสติมตฺตตาย

แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก

อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ น จ กิณฺจิ โลเก อฺปาทียติ

เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ถึงมันอะไรๆ ในโลกด้วย

เอวเมปิ ภิกขเว ภิกขุ กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณา เห็นกายในกายอยู่เนืองๆ อย่างนี้
ธาตุมนสิการปพพํ นิฎฐิตํ ๓ จบธาตุมนสิการบรรพ

^{๖๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๗/๑๐๖.

๖) นวสีวธิกายัพพะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเฝิ้มแม้นั้นใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้ เห็นว่า ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ ฉะนั้น

ปุณ จปริ ภิกขเว

๑) ภิกขุ เสยยถาปิ ปสเสยย สรริ

สีวธิกาย ฉพฺทิตฺตํ เอกาหมตฺ ภา

ทวิหมตฺ ภา

ตีหมตฺ ภา

อุทฺธมาตกํ

วินิลกํ วิปฺพุพฺพกชาตํ

โส อิมเมว กาย^{๖๖} อุปฺสํหฺรติ

ออยมปิ โข กาโย เอวํมโม^{๖๗}

เอวํภาวี เอวํ อนตฺตีโตติ.^{๖๘}

อิติ

อชฺหมตฺตํ ภา กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ

พหิทฺธา ภา กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ

อชฺหมตฺตพหิทฺธา ภา กายเ กายานุปสฺสี

วิหฺรติ

สมุทฺทยธฺมมานุปสฺสี ภา กายสมฺมึ วิหฺรติ

วยธฺมมานุปสฺสี ภา กายสมฺมึ วิหฺรติ

สมุทฺทยวยธฺมมานุปสฺสี ภา กายสมฺมึ วิหฺรติ

อตฺถิ กาโยติ ภา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจฺจิตา โทติ

ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฺภุสฺสติมตฺตตาย

อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ น จ กิณฺจิจิ โลกเ

อุปาทิยติ

เอวมปิ ภิกขเว ภิกขุ กายเ กายานุปสฺสี

วิหฺรติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก

ภิกษุเหมือนกะว่า พึงเห็นสรริระ

ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายแล้ววันหนึ่งบ้าง

ตายแล้ว สองวันบ้าง

ตายแล้วสามวันบ้าง

ตายแล้วพองขึ้นอืดบ้าง

มีสีเขียวน้ำเกลือด ไหลน้ำเกลือด มีน้ำเหลือง

เธอย่อมน้อมเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า

แม้ร่างกายนี้เล่า ก็มิอย่างนี้เป็นธรรมดา

คงเป็น อย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้

ดังพรรณนามาฉะนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง

พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกบ้าง

ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายใน

ภายนอกบ้าง

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกาย

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในกาย

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง

ความเสื่อมไปในกายบ้าง

หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่

เพียงแต่สักว่าเป็นที่รู้ เพียงแต่สักว่าเป็นที่ระลึก

เธอเป็นผู้อันตณฺหาและทิกฺขุไม่อาศัยอยู่ด้วย

ย่อมไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลกด้วย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกาย

ในกายเนืองๆ อยู่ อย่างนี้

^{๖๖} โส อิมเมว กาย ความว่า ภิกษุนั้น ใช้ญาณนั้นแหละน้อมนำกายของตนนี้ไปเปรียบกับกายอันนั้นเปรียบว่า กายนี้แล มีอย่างนั้นเป็นธรรมดาต้องเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

^{๖๗} ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๓๗๙/๒๕๒.

^{๖๘} กายนี้ยังทนยืน เดิน เป็นต้นอยู่ได้ ก็เพราะมีธรรม ๓ อย่างนี้คือ อายุ ใ่อุ่น และวิญญูณ แต่เพราะธรรม ๓ อย่างนี้พราจากกัน แม้กายนี้จึงต้องมีอย่างนั้นเป็นธรรมดา คือมีสภาพเปื่อยเน่าอย่างนั้นเหมือนกัน ต้องเป็นอย่างนั้น คือจักเป็นประเภทศพขึ้นพองเป็นต้นอย่างนั้นเหมือนกัน

๒) ปุณ จปรํ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรฺรํ
 สีวถิกาย ฉชฺชิตํ
 กาเกหิ วา ขชฺชมานํ
 กุลเสหิ วา ขชฺชมานํ
 คิชฺฌเมหิ วา ขชฺชมานํ
 สุวาเนหิ วา ขชฺชมานํ
 สีคาเลหิ วา ขชฺชมานํ
 วิวิเธหิ วา ปาณกขาเตหิ ขชฺชมานํ ฯ
 โส อิมเมว กายํ อุปสํหฺรติ
 อยมปิ โข กาโย
 เอวํธมฺโม
 เอวํภาวํ
 เอวํอนตํโตติ.^{๖๙}
 อิติ
 อชฺฌตตํ วา กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ
 พหิทฺธา วา กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ
 อชฺฌตตพหิทฺธา วา กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ
 สมุทฺยธมฺมานุปสฺสี วา กายสมฺมํ วิหฺรติ
 วยธมฺมานุปสฺสี วา กายสมฺมํ วิหฺรติ
 สมุทฺยวยธมฺมานุปสฺสี วา กายสมฺมํ วิหฺรติ
 อตถิ กาโยติวา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจฺจิตา โหติ
 ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฺภุจฺจิตมตฺตตาย

อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ น จ กิณฺจ โสเก อุปาทิยติ

เธอเป็นผู้ค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ถึงมันอะไรๆในโลกด้วย
 เวมปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ ภิกฺขุทั้งหลาย ภิกฺขุยอมพิจารณาเห็นกายใน
 กายเนืองๆอยู่ อย่างนี้

๓) ปุณ จปรํ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรฺรํ
 สีวถิกาย ฉชฺชิตํ
 อภฺภูจิสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นหารุสมฺพนธํ ฯเปฯ

๔) ปุณ จปรํ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรฺรํ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
 ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรณะ
 ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า
 อันฝูงกาจิกกินอยู่บ้าง
 ฝูงนกตะกรุมจิกกินอยู่บ้าง
 ฝูงแร้งจิกกินอยู่บ้าง
 หมูสุนัขกัดกินอยู่บ้าง
 หมูสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่บ้าง
 หมูสัตว์ตัวเล็กๆ ต่างๆ กัดกินอยู่บ้าง
 เธอย่อมน้อมเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า
 ถึงร่างกายอันนี้เล่า
 ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา
 คงเป็นอย่างนี้
 ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้
 ดังพรรณนามาฉะนี้
 ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง
 พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในภายนอก
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกาย
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือความเสื่อมไปในกาย
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง
 ความเสื่อมไปในกายบ้าง
 หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่
 แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่ระลึก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
 ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรณะ
 ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า
 เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและเลือดมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
 ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรณะ

^{๖๙} ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๓๗๙/๒๕๒

สิวติกาย ฉชชิตต์

อภุจิสงขลิกั

นิมมัส

โลहितมกขิตต์

นหารุสมพนธ์ ๖เปฯ

๕) ปุณ จปริ ภิกขเว

ภิกขุ เสยยถาปิ ปสเสยย สรริ

สิวติกาย ฉชชิตต์

อภุจิสงขลิกั

อปคตมัสโลहित

นหารุสมพนธ์ ๖เปฯ

๖) ปุณ จปริ ภิกขเว

ภิกขุ เสยยถาปิ ปสเสยย สรริ

สิวติกาย ฉชชิตต์

อภุจิกานิ

อปคตนหารุสมพนธานิ

ทิสาวิทิสาวิกขิตตทานิ

อณเณน หตถภุจิกั

อณเณน ปาทภุจิกั

อณเณน ชงฆภุจิกั

อณเณน อูรภุจิกั

อณเณน กภูภุจิกั

อณเณน ปิภูภุจิกั

อณเณน กณภุจิกั

อณเณน ผาสุกภุจิกั

อณเณน อูรภุจิกั

อณเณน อัสภุจิกั

อณเณน พาหุภุจิกั

อณเณน คิวภุจิกั

อณเณน หนุกภุจิกั

อณเณน ทนตภุจิกั

อณเณน สีสกภาพิ

โส อิมเมว กายิ อุปสัหฺรติ

อยมปิ โข กาโย

เอวัมโม

เอวภาวี

ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า

เป็นร่างกระดูก

ปราศจากเนื้อ

แต่ยังเปื้อนเลือด

ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก

ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรีระ

ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า

เป็นร่างกระดูก

ปราศจากเนื้อและเลือดแล้ว

ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก

ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรีระ

ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า

เป็นกระดูกทั้งหลาย

ปราศจากเส้นเอ็นผูกมัดแล้ว

เรียกรายไปในทิศใหญ่ทิศน้อย คือ

กระดูกมือไปทางหนึ่ง

กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง

กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง

กระดูกขาไปทางหนึ่ง

กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง

กระดูกหลังไปทางหนึ่ง

กระดูกสันหลังไปทางหนึ่ง

กระดูกซี่ข้างไปทางหนึ่ง

กระดูกหน้าอกไปทางหนึ่ง

กระดูกไหล่ไปทางหนึ่ง

กระดูกแขนไปทางหนึ่ง

กระดูกคอไปทางหนึ่ง

กระดูกคางไปทางหนึ่ง

กระดูกฟันไปทางหนึ่ง

กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง

เธอย่อม نرمเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า

ถึงร่างกายอันนี้เล่า

ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา

คงเป็นอย่างนี้

เอวอนตีโตติ.

อิติ

อชมตต์ วา กาเย กายานุปสสี วิหริติ
พหิทธา วา กาเย กายานุปสสี วิหริติ
อชมตตพหิทธา วา กาเย กายานุปสสี
วิหริติ กายนอกบ้าง

สมุทยธมมานุปสสี วา กายสมิ วิหริติ
วยธมมานุปสสี วา กายสมิ วิหริติ
สมุทรวยธมมานุปสสี วา กายสมิ วิหริติ

อตถิ กาโยติวา ปนสส สติ ปจจุปฏฐิตา โหติ
ยาวเทว ฌาณมตตาย ปฏิสสตีตมตตาย
อนิสสิโต จ วิหริติ น จ กิญจิ โลเก
อุปาทียติ

เอวมปิ ภิกขเว ภิกขุ กาเย กายานุปสสี
วิหริติ

๗) ปุน จปริ ภิกขเว

ภิกขุ เสยยถาปิ ปสเสยย สรริ
สิวลิกาย ฉชชิติ

อฏฐิกานิ เสตานิ สงฆวณณสนนิทานิ ฯเปฯ

๘) ปุน จปริ ภิกขเว

ภิกขุ เสยยถาปิ ปสเสยย สรริ
สิวลิกาย ฉชชิติ

อฏฐิกานิ ปุณชกิตานิ เตโรวสุสสิทานิ ฯเปฯ

ปุน จปริ ภิกขเว

ภิกขุ เสยยถาปิ ปสเสยย สรริ
สิวลิกาย ฉชชิติ

อฏฐิกานิ ปุตีนิ จุณณกษาทานิ ฯ

โส อิมเมว กายิ อุปสัหริติ

อยมปิ โข กาโย

เอวรัมโม เอวภาวี

เอวอนตีโตติ ฯ

อิติ

อชมตต์ วา กาเย กายานุปสสี วิหริติ
พหิทธา วา กาเย กายานุปสสี วิหริติ
อชมตตพหิทธา วา กาเย กายานุปสสี

ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้

ดังพรรณนามาฉะนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง
พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายใน

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกาย
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือความเสื่อมในกาย
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง
ความเสื่อมไปในกายบ้าง

หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่
แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่ระลึก
เธอเป็นผู้อันตัมหาและทิฐฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย
ย่อมไม่ถือมั่นอะไรในโลกด้วย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกาย
ในกายอยู่เนื่องๆ อย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรริระ
ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า

คือ เป็นกระดูกมีสีขาว เปรียบด้วยสี่สังข์ ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรริระ
ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า

เป็นกระดูกกองเรียงรายอยู่แล้วเกินปีหนึ่งขึ้นไป ๙)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
ภิกษุเหมือนกะว่าพึงเห็นสรริระ
ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า

คือ เป็นกระดูก เป็นจุนแล้ว
เธอย่อมน้อมเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า
ถึงร่างกายอันนี้เล่า

ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้
ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้

ดังพรรณนามาฉะนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง
พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายใน

นิรามิสั ทุข์ เวหนั เวทยามีติ ปชานาติ	ก็รู้ซัดว่า เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิสอยู่
๘. สามิสั วา อทุกขมสุขั เวหนั เวทยามาโน	เสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสอยู่
สามิสั อทุกขมสุขั เวหนั เวทยามีติ ปชานาติ	ก็รู้ซัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสอยู่
๙. นิรามิสั วา อทุกขมสุขั เวหนั เวทยามาโน	เสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสอยู่
นิรามิสั อทุกขมสุขั เวหนั เวทยามีติ ปชานาติ.	ก็รู้ซัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสอยู่ ^{๗๑}
อิติ	ตั้งพรรณนามาฉะนี้
๑. อชมตตั วา เวทนาสุ เวทนานุปลสึ วิหริติ	ภิกษุย่อมนพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในบ้าง
๒. พหิทธา วา เวทนาสุ เวทนานุปลสึ วิหริติ	พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกบ้าง
๓. อชมตตพหิทธา วา เวทนาสุ เวทนานุปลสึ วิหริติ	พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในทั้งภายนอก อยู่บ้าง
๔. สมุทยธมมานุปลสึ วา เวทนาสุ วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในเวทนา
๕. วยธมมานุปลสึ วา เวทนาสุ วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในเวทนา
๖. สมุทยวยธมมานุปลสึ วา เวทนาสุ วิหริติ.	พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในเวทนาบ้าง
อตถิ เวทนาติ วา ปนสส สติ ปจจุปฏฐิตา โหติ	อีกอย่างหนึ่ง สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า เวทนามี
ยาวเทว ฅาณมตตาย	ก็เพียงสักว่าความรู้
ปฏิสสติมตตาย ฯ	เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
อนิสสิโต จ วิหริติ	เธอเป็นผู้อันตมหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้ว
น จ ภิกขุ โสเก อุปาทิยติ.	และไม่ถ้อมันอะไรๆ ในโลก
เอว โข ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
ภิกขุ เวทนาสุ เวทนานุปลสึ วิหริติ.	ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่
เวทนานุปลสนา นิฏฐิตา.	จบเวทนานุปลสนา.

๒.๔.๓ แปลบาลี จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

จิตเต จิตตานุปลสึ วิหริติ อาตาปี สมปชาโน สติมา วิเนยย โสเก อภิชมาโทมนสัสสิ มี
 ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ กำจัดอภิชมาและโทมนัสในโลกเสียได้^{๗๒}

กถณจ ภิกขเว ภิกขุ จิตเต จิตตานุปลสึ วิหริติ	ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่อย่างไรรเล่า
๑ อธิ ภิกขเว ภิกขุ	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
สราคั วา จิตตัม สราคั จิตตุนติ ปชานาติ	จิตมีรากะ ก็รู้ว่า จิตมีรากะ

^{๗๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๐.

^{๗๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๑/๑๐๓, ที.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๑๐.

๒. วีตราคัมวา จิตต์ วีตราคัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ
๓. สโหัส์ วา จิตต์ สโหัส์ จิตตุนติ ปชานาติ	จิตมีโทสะ ก็รู้ว่า จิตมีโทสะ
๔. วีตโหัส์ วา จิตต์ วีตโหัส์ จิตตุนติ ปชานาติ	จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ
๕. สโมหัมวา จิตต์ สโมหัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตมีโมหะ ก็รู้ว่า จิตมีโมหะ
๖. วีตโมหัม วา จิตต์ วีตโมหัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตปราศจากโมหะก็รู้ว่า จิตปราศจากโมหะ
๗. สงขิตตัมวา จิตต์ สงขิตตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตหตหุ่ ก็รู้ว่า จิตหตหุ่
๘. วิกขิตตัมวา จิตต์ วิกขิตตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่า จิตฟุ้งซ่าน
๙. มหคคตัมวา จิตต์ มหคคตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตมีความเป็นใหญ่ก็รู้ว่าจิตมีความเป็นใหญ่
๑๐. อมหคคตัมวา จิตต์ อมหคคตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตไม่มีความเป็นใหญ่ ก็รู้ว่าจิตไม่มี ความเป็นใหญ่
๑๑. สอตุตตรัมวา จิตต์ สอตุตตรัม จิตตุนติ ปชานาติ	มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า
๑๒. อนตุตตรัมวา จิตต์ อนตุตตรัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
๑๓. สสมาหิตัมวา จิตต์ สสมาหิตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ
๑๔. อสมาหิตัมวา จิตต์ อสมาหิตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ
๑๕. วิมุตตัม วา จิตต์ วิมุตตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น
๑๖. อวิมุตตัม วา จิตต์ อวิมุตตัม จิตตุนติ ปชานาติ	จิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น
อิติ	ตั้งพรรณนามาจะนี้
อชมตตัม วา จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ	ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ บ้าง
พหิทธา วา จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ	พิจารณาเห็น จิตในจิตภายนอกอยู่บ้าง
อชมตตพหิทธา วา จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ	พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่บ้าง.
สมุทยธมมานุปัสสี วา จิตตสมี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในจิตอยู่
วยธมมานุปัสสี วา จิตตสมี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในจิตอยู่บ้าง
สมุททวยธมมานุปัสสี วา จิตตสมี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นความเสื่อมใน จิตอยู่บ้าง
อตถิ จิตตุนติ วา ปนสส สติ ปจจุปฏฐิตา โหติ	อีกอย่างหนึ่ง สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า จิตมีอยู่
ยาวเทว ญาณมตตาย	ก็เพียงแต่สักว่าความรู้
ปฏิสสตีมตตาย.	เพียงแต่สักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
อนิสสิโต จ วิหริติ	เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้ว
น จ กิญจิ โลก อุปาทิยติ.	และไม่ถือมั่นอะไรๆในโลก
เอว โข ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
ภิกขุ จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ. ^{๗๓}	ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่เนื่องๆ
จิตตานุปัสสนา นิฏฐิตา.	จบจิตตานุปัสสนา

^{๗๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

๒.๔.๔ ัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ัมมานุปัสสนา หมายถึง การตามรู้สภาวะธรรม เป็นการกำหนดรู้กายใจรวมทั้งสิ่งอื่น
ภายนอกที่ล้วนเป็นสภาวะธรรม แบ่งเป็น ๕ หมวด

๑. นีวรณ ๕ (การกำหนดรู้นีวรณ)
๒. ชั้นธ ๕ (การกำหนดรู้ชั้นธ)
๓. อายุตนะ ๑๒ (การกำหนดรู้อายุตนะ)
๔. โพชฌงค์ ๗
๕. สัจจะ ๔ (การกำหนดรู้อริยสัจ)^{๗๔}

๑) นีวรณปีพพะ

กถญจ ภิกขเว	ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ภิกขุ ฌเมสุ ัมมานุปัสสี วิหริติ	ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่อย่างไรเล่า
อิธ ภิกขเว	ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ภิกขุ ฌเมสุ ัมมานุปัสสี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ทั้งหลาย
ปญจสุ นีวรณสุ	คือนีวรณ ๕ ประการ
กถญจ ภิกขเว	อย่างไรเล่า
ภิกขุ ฌเมสุ ัมมานุปัสสี วิหริติ	ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ทั้งหลาย
ปญจสุ นีวรณสุ ฯ	คือ นีวรณ ๕ ประการ
๑. อิธ ภิกขเว	ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ภิกขุ สนตฺ วา อชมตตฺ กามจจนฺทํ	เมื่อกามฉันทมีอยู่ ภายในจิต
อตถิ เม อชมตตฺ กามจจนฺโทติ ปชานาติ	ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทมีอยู่ ภายในจิตของเรา
๒. อสนตฺ วา อชมตตฺ กามจจนฺทํ นตถิ	หรือเมื่อ กามฉันทไม่มีอยู่ ภายในจิต
เม อชมตตฺ กามจจนฺโทติ ปชานาติ	รู้ชัดว่า กามฉันทไม่มีอยู่ ภายในจิตของเรา
๓. ยถา จ อรูปนฺนสฺส กามจจนฺทสฺส	อนึ่ง กามฉันทที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้น
อุปปาโท โหติ	ด้วยประการใด
ตถญจ ปชานาติ	ย่อมรู้ชัดประการนั้น
๔. ยถา จ อรูปนฺนสฺส กามจจนฺทสฺส	กามฉันทที่เกิดขึ้นแล้วจะละลายได้
ปหานํ โหติ	ด้วยประการใด
ตถญจ ปชานาติ	ย่อมรู้ชัดด้วยประการนั้น
๕. ยถา จ ปหีนสฺส กามจจนฺทสฺส	กามฉันทที่ละลายได้แล้วจะไม่
อนุปปาโท โหติ	เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด
ตถญจ ปชานาติ ฯ	ย่อมรู้ชัดด้วยประการนั้น
๖. สนตฺ วา อชมตตฺ พยาปาโท อตถิ	เมื่อพยาบาทมีอยู่ ภายในจิต
เม อชมตตฺ พยาปาโทติ ปชานาติ	ย่อมรู้ชัดว่า พยาบาทมีอยู่ ภายในจิตของเรา

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

๗. อสนฺตํ วา อชฺชตตํ พยาปาโท นตฺถิ เมื่อพยาบาทไม่มีอยู่ ภายในในจิต
 เม อชฺชตตํ พยาปาโทติ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดว่า พยาบาทไม่มี ภายในในจิตของเรา
๘. ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส พยาปาทสฺส พยาบาทที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วย
 อุปฺปาโท โหติ ประการใด
 ตถจ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดประการนั้น
๙. ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส พยาปาทสฺส พยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียดด้วย
 ปหานํ โหติ ประการใด
 ตถจ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดด้วยประการนั้น
๑๐. ยถา จ ปหีนฺสฺส พยาปาทสฺส อายตี พยาบาทที่ละได้แล้วจะไม่
 อนุปฺปาโท โหติ เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด
 ตถจ ปชานาติ ฯ ย่อมรู้ชัดประการนั้น
๑๑. สนฺตํ วา อชฺชตตํ ถินมิทฺธํ อตฺถิ เมื่อถินมิทระมีอยู่ ภายในในจิต
 เม อชฺชตตํ ถินมิทฺธนฺติ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดว่า ถินมิทระมีอยู่ ภายในในจิตของเรา
๑๒. อสนฺตํ วา อชฺชตตํ ถินมิทฺธํ นตฺถิ เมื่อถินมิทระไม่มีอยู่ ภายในในจิต
 เม อชฺชตตํ ถินมิทฺธนฺติ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดว่า ถินมิทระไม่มีอยู่ภายในจิตเรา
๑๓. ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส ถินมิทฺธสฺส ถินมิทระที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้น
 อุปฺปาโท โหติ ด้วยประการใด
 ตถจ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดประการนั้น
๑๔. ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส ถินมิทฺธสฺส ถินมิทระที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียด
 ปหานํ โหติ ด้วยประการใด
 ตถจ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดด้วยประการนั้น
๑๕. ยถา จ ปหีนฺสฺส ถินมิทฺธสฺส อายตี ถินมิทระที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไป
 อนุปฺปาโท โหติ ด้วยประการใด
 ตถจ ปชานาติ ฯ ย่อมรู้ชัดประการนั้น
๑๖. สนฺตํ วา อชฺชตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจํ อตฺถิ เมื่ออุทธจจกุกุกจะ มีอยู่ ภายในในจิต
 เม อชฺชตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจนฺติ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดว่า อุทธจจกุกุกจะ มีอยู่ ภายใน
 จิตของเรา
๑๗. อสนฺตํ วา อชฺชตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจํ นตฺถิ เมื่ออุทธจจกุกุกจะ ไม่มีอยู่ ภายในในจิต
 เม อชฺชตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจนฺติ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดว่าอุทธจจกุกุกจะไม่มีอยู่ ภายใน
 จิตของเรา
๑๘. ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจสฺส อุทธจจกุกุกจะ ที่ยังไม่เกิดจะ
 อุปฺปาโท โหติ เกิดขึ้น ด้วยประการใด
 ตถจ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดประการนั้น
๑๙. ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจสฺส อุทธจจกุกุกจะที่เกิดขึ้นแล้ว
 ปหานํ โหติ จะละเอียดด้วยประการใด
 ตถจ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดด้วยประการนั้น

๒๐. ยถา จ ปหีนสฺส อุทธจจกุกฺกจจส
 อายตี อนุปฺปาโท โหติ
 ตถจ ปชานาติ ฯ

๒๑. สนฺตํ วา อชฺมตฺตํ วิจิกิฉณํ อตฺถิ
 เม อชฺมตฺตํ วิจิกิฉณาติ ปชานาติ

๒๒. อสนฺตํ วา อชฺมตฺตํ วิจิกิฉณํ นตฺถิ
 เม อชฺมตฺตํ วิจิกิฉณาติ ปชานาติ

๒๓. ยถา จ อนุปฺปนนาย วิจิกิฉนาย
 อุปฺปาโท โหติ
 ตถจ ปชานาติ

๒๔. ยถา จ อุปฺปนนาย วิจิกิฉนาย
 ปหานํ โหติ
 ตถจ ปชานาติ

๒๕. ยถา จ ปหีนาย วิจิกิฉนาย
 อายตี อนุปฺปาโท โหติ
 ตถจ ปชานาติ ฯ
 อิติ

อชฺมตฺตํ วา ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสสี วิหฺรติ

พหิทฺธา วา ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสสี วิหฺรติ

อชฺมตฺตพหิทฺธา วา ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสสี วิหฺรติ
 สมฺมุทยฌมฺมานุปฺสสี วา ฌมฺเมสุ วิหฺรติ
 วยฌมฺมานุปฺสสี วา ฌมฺเมสุ วิหฺรติ
 สมฺมุทวยฌมฺมานุปฺสสี วา ฌมฺเมสุ วิหฺรติ

อตฺถิ ฌมฺมาติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูติตา โหติ
 ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย

ปฏิสฺสติมตฺตตาย

อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ

น จ กิณฺณจ โลกเ อูปาทิยติ ฯ

เอวํ โข ภิกฺขเว

ภิกฺขุ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสสี วิหฺรติ

ปฺลวจฺสุ นีวฺรณฺสุ ฯ

อุทธจจกุกฺกจจะทีละได้แล้ว
 จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดด้วยประการ นั้น

วิจิกิฉณามีอยู่ ภายในในจิต

ย่อมรู้ชัดว่า วิจิกิฉณามีอยู่ ภายในในจิตของเรา

เมื่อวิจิกิฉณาไม่มีอยู่ ภายในในจิต

ย่อมรู้ชัดว่า วิจิกิฉณาไม่มีอยู่ ภายในในจิตเรา

วิจิกิฉณาที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้น

ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

วิจิกิฉณาที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียได้ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

วิจิกิฉณาทีละได้แล้ว -

จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

ตั้งพรรณนามาฉะนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
 ภายใน

พิจารณาเห็น ธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภายนอกบ้าง

พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่

พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในธรรม

พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง

พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งเสื่อม
 ไปในธรรมบ้าง

สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่

ก็เพียงแต่สักว่าความรู้

เพียงแต่สักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น

เธอเป็นผู้อันตมฺหาและทิสฺสไม่อาศัยอยู่แล้ว

และไม่ถือมั่นอะไรในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล

ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมเนื่องๆ ในธรรม

คือนิวรณ ๕ อยู่

นীরณปพพ์ นิฎฐิต์ ๓

จบนীরณบรรพ^{๗๕}

๒) ชั้นรพีพะพะ

ปุณ จปริ ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
ภิกขุ ฌเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ	ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
ปณจสุ อุปาทานกขนเธสุ ^{๗๖} ๓	คืออุปาทานชั้น ๕ อยู่เนืองๆ
กถณจ ภิกขเว ภิกขุ ฌเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ ปณจสุ อุปาทานกขนเธสุ	
ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่เนืองๆ อย่างไรเล่า	
อิธ ภิกขเว ภิกขุ	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาว่า
๑. อิติ รูป	อย่างนี้รูป
อิติ รูปสส สมุทโย	อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป
อิติ รูปสส อตถงคโม	อย่างนี้ความดับแห่งรูป
๒. อิติ เวทนา	อย่างนี้เวทนา
อิติ เวทนาย สมุทโย	อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
อิติ เวทนาย อตถงคโม	อย่างนี้ความดับแห่งเวทนา
๓. อิติ สญญา	อย่างนี้สัญญา
อิติ สญญาย สมุทโย	อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา
อิติ สญญาย อตถงคโม	อย่างนี้ความดับแห่งสัญญา
๔. อิติ สงขาร	อย่างนี้สังขาร
อิติ สงขารานํ สมุทโย	อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
อิติ สงขารานํ อตถงคโม	อย่างนี้ความดับแห่งสังขาร
๕. อิติ วิญญาณ	อย่างนี้วิญญาณ
อิติ วิญญาณสส สมุทโย	อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ
อิติ วิญญาณสส อตถงคโมติ.	อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ
อิติ	ดังพรรณนามาฉะนี้
อชมตตํ วา ฌเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ	ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในบ้าง
พหิทธา วา ฌเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ภายนอกบ้าง
อชมตตพหิทธา วา ฌเมสุ ฌมมานุปสสี	พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก
วิหริติ	อยู่บ้าง
สมุททยฌมมานุปสสี วา ฌเมสุ วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง
วยฌมมานุปสสี วา ฌเมสุ วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง
สมุททยวยฌมมานุปสสี วา ฌเมสุ วิหริติ	พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความ

^{๗๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๗๖} ชั้น ๕ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้น ๕ กำเนิด ได้แก่ชั้นที่พ่อแม่และการรักษาศีล ๕ ในอดีตชาติ
ชั้น ๕ ปัจจุบัน ได้แก่อุปาทานชั้นที่ยึดมั่น ชั้น ๕ บริสุทธิ์ ได้แก่ชั้นของพระอรหันต์

อตถิ ฌมาติ วา ปนสสุ สติ ปจจุปฏฐิตา โหติ สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่
 ยาวเทว ฌาณมตตตาย ปฏิสสตีตมตตาย ก็เพียงแต่สักว่าความรู้ สักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
 อนิสสิโต จ วิหริติ เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้ว
 น จ กิญจิ โลก อุปาทิยติ. และไม่ถ้อมันอะไรๆ ในโลก
 เอว โข ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
 ภิกขุ ฌเมสุ ฌมานุปสสี วิหริติ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมเนื่องๆ ในธรรม
 ปถจสุ อุปาทานกฺขนธสุ คือ อุปาทานชั้นที่ ๕ อยู่
 ขนธปพพิ นิฏฐิตัง. จบชั้นธรรพ

๓) आयตनपिप्पसे

ปุน จปริ ภิกขเว
 ภิกขุ ฌเมสุ ฌมานุปสสี วิหริติ
 ฉสุ อชมตตติกาหิเรสุ आयตनेสุ ฯ
 กถญจ ภิกขเว ภิกขุ ฌเมสุ ฌมานุปสสี
 วิหริติ ฉสุ อชมตตติกาหิเรสุ आयตनेสุ.
 อธิ ภิกขเว ภิกขุ
 จกขุญจ ปชานาติ
 รูปे ज पचानाति
 ยถจ त्पुण्यं पणिज्ज उपपचत्ति
 สญโณชนं ตถจ पचानाति
 ยถा ज अनुपपन्नसस सญโणसस
 อุปपातो होति
 तथज पचानाति
 यथा ज उपपन्नसस सญโणसस
 पहानं होति
 तथज पचानाति
 यथा ज पहिनसस सญโणसस
 आयत्ति अनुपपातो होति
 तथज पचानाति
 सोत्थज पचानाति
 सत्ते ज पचानाति
 ฆानญจ पचानाति
 คนธे ज पचानาति
 ชิว्हญจ पचानาति
 रसे ज पचानाति

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก
 ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลาย
 คืออายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ อยู่
 ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ
 อายตนะภายในและภายนอก ๖ อย่างไรเล่า?
 คือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
 ย่อมรู้ชัดนัยนตา
 ย่อมรู้ชัดรูป
 และรู้ชัดนัยนตา และรูปทั้ง ๒ นั้น -
 อันเป็นที่อาศัยบังเกิดของสังโยชน์ โดยการที่...
 อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้น
 ด้วยประการใด
 ย่อมรู้ชัดประการนั้น
 สังโยชน์ ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียได้
 ด้วยประการใด
 ย่อมรู้ชัดประการนั้น
 สังโยชน์ที่ละได้แล้ว
 จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด
 ย่อมรู้ชัดประการนั้น
 ภิกษุย่อมรู้ชัดหู
 ย่อมรู้ชัดเสียง
 ย่อมรู้ชัดจมูก
 ย่อมรู้ชัดกลิ่น
 ย่อมรู้ชัดลิ้น
 ย่อมรู้ชัดรส

กายณจ ปชานาติ	ย่อมรู้ซัดกาย
โผฏฐัพพะ จ ปชานาติ	ย่อมรู้ซัด สิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย
มนณจ ปชานาติ	ย่อมรู้ซัดใจ
ธมฺเม จ ปชานาติ	ย่อมรู้ซัดธรรมารมณัม
ยณจ ตฺทุกฺยกฺ ปฏฺิจจ อุปฺปชฺชติ สณฺโณชนํ	และรู้ซัดใจและธรรมารมณัมทั้ง ๒ นั้น
ตณจ ปชานาติ	อันเป็นที่อาศัยบังเกิดของสังโยชน์
ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส สณฺโณชนสฺส	อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้น
อุปฺปาโท โหติ	ด้วยประการใด
ตณจ ปชานาติ	ย่อมรู้ซัดประการนั้น
ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส สณฺโณชนสฺส	สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วย
ปหานํ โหติ	ประการใด
ตณจ ปชานาติ	ย่อมรู้ซัดประการนั้น
ยถา จ ปหฺนฺนสฺส สณฺโณชนสฺส อายตฺตี	สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไป
อนุปฺปาโท โหติ	ด้วยประการใด
ตณจ ปชานาติ จ	ย่อมรู้ซัดประการนั้น
อิติ	ตั้งพรรณนามาฉะนี้
อชฺมตฺตํ วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ	ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
	ภายใน
พหิทฺธา วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ	พิจารณาเห็น ธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกบ้าง
อชฺมตฺตพหิทฺธา วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ	พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง
สมุทฺยธมฺมานุปฺสฺสี วา ธมฺเมสุ วิหฺรติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในธรรม..
วยธมฺมานุปฺสฺสี วา ธมฺเมสุ วิหฺรติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง
สมุทฺยวยธมฺมานุปฺสฺสี วา ธมฺเมสุ วิหฺรติ	พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้น
	และความเสื่อมในธรรมบ้าง
อตฺถิ ธมฺมาติ วา ปนฺนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจฺจิตฺตา โหติ	สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่
ยาวทฺเวว ฅาณมตฺตตาย	ก็เพียงแต่สักว่าความรู้
ปฏฺิสฺสตฺติมตฺตตาย	เพียงแต่สักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ	เธอเป็นผู้อันค้นหาและทริฐไม่อาศัยอยู่แล้ว
น จ กิณฺจิ โลเก อุปาทิยติ ฯ	และไม่ถือนั่นอะไรในโลก
เอวํ โข ภิกฺขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ	ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
ณฺสุ อชฺมตฺตติกฺพาหิเรสุ อายตฺนเนสฺสุ ฯ	คืออายตนะภายในและภายนอก ๖ อยู่เนื่องๆ
อายตฺนปพฺพํ นิฏฺฐิตํ	จบอายตบรรพ

๔) โภชณังคัพพะ

ปุณ จปรํ ภิกขเว

ภิกขุ ฌเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ

สตตสุ โภชณังคสุ.

กถณจ ภิกขเว ภิกขุ ฌเมสุ ฌมมานุปสสี

วิหริติ

สตตสุ โภชณังคสุ.

๑ อธิ ภิกขเว

ภิกขุ สนตํ วา อชมตตํ สติสมโภชณังคํ อตถิ

เม อชมตตํ สติสมโภชณังคโคติ ปชานาติ

อสนตํ วา อชมตตํ สติสมโภชณังคํ นตถิ

เม อชมตตํ สติสมโภชณังคโคติ ปชานาติ

ยถา จ อนุปปนุสส สติสมโภชณังคสส

อุปปาโท โหติ

ตถจ ปชานาติ.

ยถา จ อุปปนุสส สติสมโภชณังคสส

ภาวนาปาริปุริ โหติ

ตถจ ปชานาติ.

๒. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ

ฌมมวิจยสมโภชณังคํ โหติ

ตถจ ปชานาติ.

๓. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ

วิริยสมโภชณังคํ โหติ

ตถจ ปชานาติ.

๔. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ ปิติสมโภชณังคํ โหติ เมื่อปิติสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ตถจ ปชานาติ.

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ ปสสทฐิสมโภชณังคํ โหติ

ปัสสทฐิสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ตถจ ปชานาติ.

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

๕. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ สสมาธิสมโภชณังคํ โหติ เมื่อสมาธิสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ตถจ ปชานาติ.

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

๖. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ อุเปกขาสมโภชณังคํ อตถิ เมื่ออุเปกขาสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

คือโภชณังค ๗ อยู่เนืองๆ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรม

ในธรรมทั้งหลาย อยู่

คือโภชณังค ๗ อย่างไรเล่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

เมื่อสติสัมโภชณังคมีอยู่ ภายในในจิต

ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโภชณังคมีอยู่

ภายในในจิตของเรา

หรือเมื่อสติสัมโภชณังคไม่มีอยู่ ณ ภายในในจิต

ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโภชณังคไม่มีอยู่

ภายในในจิตของเรา

สติสัมโภชณังคที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้น

ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดด้วยประการนั้น

สติสัมโภชณังคที่เกิดขึ้นแล้ว จะเจริญ

บริบูรณ์ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

เมื่อธัมมวิจยสัมโภชณังคมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

เมื่อวิริยสัมโภชณังคมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

๔. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ ปิติสมโภชณังคํ โหติ เมื่อปิติสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ตถจ ปชานาติ.

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ ปสสทฐิสมโภชณังคํ โหติ

ปัสสทฐิสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ตถจ ปชานาติ.

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

๕. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ สสมาธิสมโภชณังคํ โหติ เมื่อสมาธิสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

ด้วยประการใด

ตถจ ปชานาติ.

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

๖. ยถา จ สนตํ วา อชมตตํ อุเปกขาสมโภชณังคํ อตถิ เมื่ออุเปกขาสมโภชณังคํมีอยู่ ภายในในจิต

เม อชมตตํ อุเปกขาสัมโพชฌงค์โคติ ปชานาติ

อสนตํ วา อชมตตํ อุเปกขาสัมโพชฌงค์ นตถิ
เม อชมตตํ อุเปกขาสัมโพชฌงค์โคติ ปชานาติ

๗. ยถา จ อนุปปนฺนสฺส อุเปกขาสัมโพชฌงค์สฺส อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่
อุปปาโท โหติ
ตถจ ปชานาติ.
ยถา จ อนุปปนฺนสฺส อุเปกขาสัมโพชฌงค์สฺส
ภาวนาปาริปุริ โหติ
ตถจ ปชานาติ.
อิติ

อชมตตํ วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ

พหิทฺธา วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ

อชมตตพหิทฺธา วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ
สมุทฺยฌมมานุปสฺสี วา ฌมเมสุ วิหริติ
วยฌมมานุปสฺสี วา ฌมเมสุ วิหริติ
สมุทฺยวยฌมมานุปสฺสี วา ฌมเมสุ วิหริติ

อตถิ ฌมมาติ วา ปนฺนสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจฺจิตฺตา โหติ
ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย

ปฏิสฺสติมตฺตตาย

อนิสฺสีโต จ วิหริติ

น จ กิณฺจิจิ โลเก อุปาทิยติ ฯ

เอวํ โข ภิกฺขเว

ภิกฺขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ

สตฺตสฺส โพชฌงฺคฺสฺส.

โพชฌงฺคปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.

ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่
ภายในในจิตของเรา

เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ ภายในจิต
ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่
ภายในในจิตของเรา

เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว

จะเจริญบริบูรณ์ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้น

ตั้งพรณนาฉะนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
ภายใน อยู่บ้าง

พิจารณาเห็น ธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภายนอก อยู่บ้าง

พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก..

พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในธรรม

พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรม..

พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้น

และความเสื่อมในธรรมบ้าง

สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่

ก็เพียงสักว่าความรู้

เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น

เธอเป็นผู้อันตัมหาและทิสฺสไม่อาศัยอยู่แล้ว

และไม่ถือมั่นอะไรๆในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล

ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมเนื่องๆ ในธรรม
ทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ อยู่.

จบโพชฌงคบรรพ.

๕) สัจจบัพพะ

อริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ มี ๔ อย่าง คือ^{๗๗}

๑. ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความดับแค้นใจ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

๒. ทุกขสมุทัยอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ความปล่อยวาง ความไม่ติดข้อง ความหลุดพ้น สงบ ปลอดภัยเป็นอิสระ คือ พระนิพพาน

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ความจริงอันเป็นประเสริฐ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ สัมมาทิฐฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๗๘}

ปุณ จปรํ ภิกขเว

ภิกขุ ฌเมสุ ฌมมานุปลสฺสี วิหริติ

จตุสสุ อริยสจฺเจสุ.

ภคณฺจ ภิกขเว ภิกขุ ฌเมสุ

ฌมมานุปลสฺสี วิหริติ จตุสสุ อริยสจฺเจสุ.

อิธ ภิกขเว ภิกขุ อิหํ ทุกฺขนฺตติ

ยถาภูตํ ปชานาติ

อโยํ ทุกฺขสมุทฺโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ

อโยํ ทุกฺขนิโรธติ ยถาภูตํ ปชานาติ

อโยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ

ยถาภูตํ ปชานาติ

๑. กตมณฺจ ภิกขเว ทุกฺข์ อริยสจฺจํ.

ชาตปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา

มรณฺมปิ ทุกฺข์

โสภกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา

อปปิเยหิ สมฺปโยโคปิ ทุกฺโข ปิเยหิ

วิปโยโคปิ ทุกฺโข

ยมปิจจฺฉํ น ลภติ ตมปิ ทุกฺข์

สงฺขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา.

กตมา จ ภิกขเว ชาติ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

คือ อริยสัจ ๔ อยู่เนืองๆ

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

คือ อริยสัจ ๔ อยู่อย่างไรเล่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์

ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขสมุทัย

ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขนิโรธ

ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า

นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นอย่างไรเล่า

แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์

แม้ตายก็เป็นทุกข์

แม้ความเศร้าโศกเสียใจพิโรธรำพัน ความไม่สบาย

กายความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์

แม้ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจก็เป็นทุกข์

แม้ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์

ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้แม้สิ่งนั้นนั่นก็เป็นทุกข์

ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ เป็นตัวทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นอย่างไรเล่า ?

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖-๔๐๒/๒๖๐-๒๖๘.

กตมณจ ภิกขเว ทุกข์.	ก็ความทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?
ยัม โข ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
กายิกัม ทุกข์	ความลำบากทางกาย
กายิกัม อสาดัม	ความไม่สำราญทางกาย
กายสมผัสสขัม ทุกข์ อสาดัม เวทียัตถัม	ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ดี ที่เป็นทุกข์เกิดแต่ กายสัมผัส
อิทัม วุจจติ ภิกขเว ทุกข์	สิ่งนี้ เราเรียกว่า ทุกข์
กตมณจ ภิกขเว โทมนสสั.	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทมนัสเป็นอย่างไรเล่า?
ยัม โข ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เจตสิกัม ทุกข์	ความทุกข์ทางจิต
เจตสิกัม อสาดัม	ความไม่สำราญทางจิต
มนโสมผัสสขัม ทุกข์ อสาดัม เวทียัตถัม	ความเสวยอารมณ์อันไม่ดีที่เป็นทุกข์เกิด. แต่มนสัมผัส
อิทัม วุจจติ ภิกขเว โทมนสสั	สิ่งนี้ เราเรียกว่า โทมนัส
กตโม จ ภิกขเว อุปายาสั.	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปายาสเป็นอย่างไรเล่า?
โย โข ภิกขเว	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

อณฺเฏตฺรณฺเฏตฺเรณ พยสเนน สมณนาคตสฺส อณฺเฏตฺรณฺเฏตฺเรณ ทุกฺขชมเมเนน ฌณฺเฏตฺรณฺเฏตฺเรณ อายาสั อุปายาสั อายาสิตตตฺตํ อุปายาสิตตตฺตํ

ความแค้น ความคับแค้น ภาวะของบุคคลผู้แค้น ภาวะของบุคคลผู้คับแค้นของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรังแกคือทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว
 อัยม วุจจติ ภิกขเว อุปายาสั. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งนี้ เราเรียกว่า อุปายาส ฯ
 กตโม จ ภิกขเว อปปีเยหิ สมปปีโยโค ทุกฺโข- ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?

อิธ ยสฺส เต โหนติ อนิฏฺฐา อกนฺตา อมฺนาปา รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา

รูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัส เย็นร้อนอ่อนแข็ง หย่อนตึง เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ มีอยู่แก่ผู้ใดในโลกนี้

เย วา ปนสฺส โหนติ อนตฺถกามา หรือว่า ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่
 อหิตกามา อฆาสุกฺกามา อโยคฺกขมกามา

ไม่เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่เกษมจากโยคะมีอยู่แก่บุคคลใด
 เตสํ สงคฺติ สมาคโม สโมธานัม มิสฺสีภาโว ความประสพความพรั่งพร้อม ความร่วม ความระคน

(ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ) ของบุคคลเหล่านั้น
 อัยม วุจจติ ภิกขเว อปปีเยหิ สมปปีโยโค ทุกฺโข ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งนี้ เราเรียกว่า

พบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์
 กตโม จ ภิกขเว ปปีเยหิ วิปปีโยโค ทุกฺโข ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความพลัดพราก
 จากสิ่งที่รัก ก็เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า

อิธ ยสฺส เต โหนติ อิฏฺฐา กนฺตา มฺนาปา รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา

บุคคลใดแล มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนาน่าใคร่น่าพอใจ
 เย วา ปนสฺส โหนติ อตถกามา หิตกามา หรือว่าปรารถนาสิ่งที่เป็นประโยชน์ปรารถนา
 สิ่งที่เกิดกุศล,

ผาสูกกามา โยคกฺเขมกามา ปรารถนาความผาสูก ปรารถนาความเกษมจากโยคะ,
 มาตาวา ปิตา วา ภাতาวา ภคินี วา หรือว่ามารดาบิดา, พี่ชายน้องชายพี่หญิงน้องหญิง,
 มิตราวา อมจจาวา ญาติสาโลหิตาวา มิตรอมตย์หรือญาติสาโลหิต, เหล่านี้
 เตสํ อสงฺคตฺติ อสฺมาคโม อสโมธานํ อมิสฺสีภาโว

ความไม่ประสพ ความไม่พร้อม ความไม่รวม ความไม่ระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ อันน่า ปรารถนา น่าใคร่น่าพอใจ หรือปรารถนาสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นต้น
 เหล่านี้ (เกิดแก่บุคคลนั้น)

อัย วุจฺจติ ภิกฺขเว ปิเยหิ วิบุปโยโค ทุกฺโข- ภิกษุทั้งหลาย สิ่งนี้เราเรียกว่า ความพลัดพราก
 จากสิ่งที่รักก็ เป็นทุกข์.
 กตมณฺจ ภิกฺขเว ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้
 ตมฺปิ ทุกฺข์. แม้อันนั้น ก็เป็นทุกข์ เป็นฉน
 ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สุตตํ ความปรารถนา ย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็น เอิ
 อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ธรรมดา อย่างนี้ว่า
 โอโห วต มยํ น ชาติธมฺมา อสฺสาม โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความเกิดเป็นธรรมดา
 น จ วต โน ชาติ อาคฺจฺเฉยฺยาติ ขอความเกิดอย่ามีมาถึงเราเลย
 น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ ข้อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา
 อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺข์. แม้ข้อนี้ ก็ชื่อว่าปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์
 ชรามฺมานํ ภิกฺขเว สุตตํ เอิ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ

ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดาอย่างนี้ ว่า

โอโห วต มยํ น ชรามฺมา อสฺสาม โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความแก่เป็นธรรมดา
 น จ วต โน ชรา อาคฺจฺเฉยฺยาติ ขอความแก่อย่ามีมาถึงเราเลย
 น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ ข้อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา
 อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺข์. แม้ข้อนี้ ก็ชื่อว่าปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์
 พยาธิธมฺมานํ ภิกฺขเว สุตตํ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มี
 เอิ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ความเจ็บเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า
 โอโห วต มยํ น ชรามฺมา อสฺสาม โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความเจ็บเป็นธรรมดา
 น จ วต โน ชรา อาคฺจฺเฉยฺยาติ ขอความเจ็บอย่ามีมาถึงเราเลย
 น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ ข้อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา
 อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺข์. แม้ข้อนี้ ก็ชื่อว่าปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์
 มรณธมฺมานํ ภิกฺขเว สุตตํ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มี
 เอิ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ความตายเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า
 โอโห วต มยํ น ชรามฺมา อสฺสาม โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความเจ็บเป็นธรรมดา
 น จ วต โน ชรา อาคฺจฺเฉยฺยาติ ขอความเจ็บอย่ามีมาถึงเราเลย

น โข ปเนตํ อิจฉาย ปตตพพํ ชื่อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา
 อิทมปิ ยมปิจณฺ ํ น ลภติ ตมปิ ทุกฺขํ. แม้ชื่อนี้ ก็ชื่อว่าปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็ เป็นทุกข์
 โสภปริเทวทุกฺขโทมนสสุปายาสธมมานํ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีเศร้าโศกเสียใจ
 ภิกฺขเว สตตนาํ เหวํ อิจฉา อุปฺปชฺชติ. ไพโรราพัน มีทุกข์โทมนัส อุปายาส เป็นธรรมดา
 อย่างนี้ว่า

อโห วต มยํ น โสภปริเทวทุกฺขโทมนสสุปายาสธมมา อสสาม
 โอหนอ ขอเราไม่พึงมีความเศร้าโศกเสียใจไพโรราพัน มีทุกข์โทมนัสอุปายาสเป็นธรรมดา
 น จ วต โน โสภปริเทวทุกฺขโทมนสสุปายาสา อาคฺคฺเขยฺยุนฺติ

ขอความเศร้าโศกเสียใจไพโรราพันมีทุกข์โทมนัสอุปายาส อย่ามีมาถึงเราเลย
 น โข ปเนตํ อิจฉาย ปตตพพํ ชื่อนั้นสัตว์ ไม่พึงได้สมความปรารถนา
 อิทมปิ ยมปิจณฺ ํ น ลภติ ตมปิ ทุกฺขํ. แม้ชื่อนี้ ก็ชื่อว่าปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็ เป็นทุกข์
 กตเม จ ภิกฺขเว สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.

ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์เป็นอย่างไรเล่า
 อุปาทานชั้น ๕ คืออะไร ?
 เสยฺยถิํ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือรูป เวทนา
 รุပ္ปาทานกฺขนฺโธ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา
 เวทฺฐปาทานกฺขนฺโธ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสัญญา
 สณฺณูปาทานกฺขนฺโธ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสังขาร
 สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสังขาร
 วิณฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือวิญญาณ
 อิเม วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว เหล่านี้ เราเรียกว่า
 สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. โดยย่ออุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นตัวทุกข์ ๆ
 อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งนี้ เรียกว่า ทุกข์อริยสัง

๒. กตมณฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทฺทโย อริยสจฺจํ ภิกฺษุทั้งหลาย ก็ทุกขสมุทฺทยอริยสังเป็นอย่างไรเล่า
 ยายํ ตณฺหา ตัณหานี้ใด
 โปโนพฺภวิกา ซึ่งเป็นเหตุให้มีการเกิดในภพน้อยใหญ่อีก
 นนฺทิวราศสทฺทตา ประกอบด้วยความกำหนัด ความเพติดเพลิน
 ตตร ตตฺตราภินฺนฺทินิ เพติดเพลินยิ่งนักในอารมณฺ์นั้น ๆ
 เสยฺยถิํ คืออะไร
 กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา
 สา โข ปเนสา ภิกฺขเว ตณฺหา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหานี้ นั้น เมื่อจะเกิด
 กตถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ ย่อมเกิดในที่ไหน
 กตถ นิวิสฺมานา นิวิสฺติ. เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่ไหน
 ยํ โลกํ ปิยรूपิ สาทฺรूपิ ที่ใดเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 เอตฺเตสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ ตัณหา นั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นี้
 เอตถ นิวิสฺมานา นิวิสฺติ. เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่นี้

เอตถ นวิสมานา นวิสติ	เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่นี้
รูปวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	รูปวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
สพทวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	สัททวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
คนธวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	คนธวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
รสวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	รสวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
โณฏฐัพพวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	โณฏฐัพพวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
ธมมวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	ธมมวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
เอตเตสา ตณหา อุปุปชมานา อุปุปชติ	ตัณหาเมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นี้
เอตถ นวิสมานา นวิสติ	เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่นี้ ฯ

อิทํ วุจจติ ภิกขเว ทุกขสมุทยो อริยสัจจं. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งนี้ เราเรียกว่า ก็ทุกขสมุทัยอริยสัง

๓. กตมถจ ภิกขเว ทุกขนิโรธอ อริยสัจจं ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็ทุกขนิโรธอริยสังเป็น
อย่างไรเล่า

โย ตสสาเยว ตณหาย อเสสสิราคนิโรธอ	ความสำรอกและความดับโดยไม่เหลือ
จาโค ปฏินิสสัคโค มุตติ อนาลโย.	ความสละความสังคิน ความปล่อยวางความไม่มี อาลัยในตัณหานั้น
สา โข ปเนสา ภิกขเว ตณหา	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหานี้
กตถ ปหียมานา ปหียติ	เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่ไหน
กตถ นินฺชณมานา นินฺชณติ	เมื่อจะดับ ย่อมดับในที่ไหน
ยํ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	ที่ใดเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
เอตเตสา ตณหา ปหียมานา ปหียติ	ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้
เอตถ นินฺชณมานา นินฺชณติ	เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้
ภิกขุ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	อะไรเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
จกฺขุ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	ตาเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
โสถํ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	หูเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
ฆานํ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	จมูกเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
ชิวหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	ลิ้นเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
กาโย โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	กายเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
มโน โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	ใจเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
เอตเตสา ตณหา ปหียมานา ปหียติ	ตัณหา เมื่อบุคคล จะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้
เอตถ นินฺชณมานา นินฺชณติ.	เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้ ฯ
รูปา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	รูปที่รักที่เจริญใจในโลก
สพทา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	เสียงที่รักที่เจริญใจในโลก
คนธา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี.	กลิ่นที่รักที่เจริญใจในโลก
รสสา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	รสที่รักที่เจริญใจในโลก
โณฏฐัพพา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี	โณฏฐัพพะที่รักที่เจริญใจในโลก

สททสญเจตนา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 คนธสญเจตนา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 รสสญเจตนา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 โผฏฐัพพสญเจตนา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 ฌมมสญเจตนา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 เอตเถสา ตณฺหา ปหิยมาณา ปหิยติ
 เอตถ นิรุชฌมาณา นิรุชฌติ
 รูปตณฺหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 สททตณฺหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 คนธตณฺหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 รสตณฺหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 โผฏฐัพพตณฺหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 ฌมมตณฺหา โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 เอตเถสา ตณฺหา ปหิยมาณา ปหิยติ
 เอตถ นิรุชฌมาณา นิรุชฌติ
 รูปวิตกโก โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 สททวิตกโก โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 คนธวิตกโก โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 รสวิตกโก โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 โผฏฐัพพวิตกโก โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 ฌมมวิตกโก โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 เอตเถสา ตณฺหา ปหิยมาณา ปหิยติ
 เอตถ นิรุชฌมาณา นิรุชฌติ
 รูปวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 สททวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 คนธวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 รสวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 โผฏฐัพพวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 ฌมมวิจาร์ โลเก ปิยรูปี สาตรูปี
 เอตเถสา ตณฺหา ปหิยมาณา ปหิยติ
 เอตถ นิรุชฌมาณา นิรุชฌติ
 อิหิ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธ อริยสจฺจํ

สททสญเจตนา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 คนธสญเจตนา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 รสสญเจตนา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 โผฏฐัพพสญเจตนา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ฌมมสญเจตนา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ตณฺหานัน เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้
 เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้
 รูปตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 สททตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 คนธตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 รสตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 โผฏฐัพพตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ฌมมตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ตณฺหานัน เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้
 เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้
 รูปวิตก เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 สททวิตก เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 คนธวิตก เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 รสวิตก เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 โผฏฐัพพวิตก เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ฌมมวิตก เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ตณฺหานัน เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้
 เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้
 รูปวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 สททวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 คนธวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 รสวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 โผฏฐัพพวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ฌมมวิจาร์ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก
 ตณฺหานัน เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้
 เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้
 ภิกฺขุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ทุกฺขนิโรธอริยสจฺจ

๔. กตมณฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา ตุก่อนภิกฺขุทั้งหลาย ก็ทุกฺขนิโรธคามินี
 อริยสจฺจํ
 อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค
 ปฏิปทาอริยสจฺจเป็นอย่างไรเล่า
 นี้คือมรรคมืองค์ ๘ อันประเสริฐ

เสยยถึทำ สัมมาทิฏฐิ

สัมมาสงกัปปะ

สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีโว

สัมมาวายาโม

สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ

๔.๑ กตมา จ ภิกขเว สัมมาทิฏฐิ

ยัม โข ภิกขเว ทุกฺขเ ฉฉานัม

ทุกฺขสมุทฺเต ฉฉานัม

ทุกฺขนิโรธเ ฉฉานัม

ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาเย ฉฉานัม

ออยมฺ วุจฺจติ ภิกขเว สัมมาทิฏฐิ

๔.๒. กตโม จ ภิกขเว สัมมาสงกัปปะ

เนกขมมสงกัปปะ

อพยาปาทสงกัปปะ

อวิหีสาสงกัปปะ

ออยมฺ วุจฺจติ ภิกขเว สัมมาสงกัปปะ

๔.๓ กตมา จ ภิกขเว สัมมาวาจา

มุสวาทา เวรมณี

ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี

ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี

สมผปฺปลาปา เวรมณี

ออยมฺ วุจฺจติ ภิกขเว สัมมาวาจา

๔.๔ กตโม จ ภิกขเว สัมมากัมมันตะ

ปาณาติปาตา เวรมณี

อทินนาทานา เวรมณี

กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี

ออยมฺ วุจฺจติ ภิกขเว สัมมากัมมันตะ

๔.๕ กตโม จ ภิกขเว สัมมาอาชีโว

อิธ ภิกขเว อริยสาวโก

มิจฉาอาชีโว ปหาเย

สัมมาอาชีเวเน ชีวิกัม กปเปติ

ออยมฺ วุจฺจติ ภิกขเว สัมมาอาชีโว

๔.๖ กตโม จ ภิกขเว สัมมาวายาโม

คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

สัมมาวาจา (การกล่าววาจาชอบ)

สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ)

สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

สัมมาวายาโม (ความพยายามชอบ)

สัมมาสติ (สติชอบ)

สัมมาสมาธิ (จิตตั้งมั่นชอบ).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ในทุกข์

ความรู้ในทุกขสมุทัย

ความรู้ในทุกขนิโรธ

ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

อันนี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความดำริในการออกจากกาม

ความดำริในความไม่พยายาบาท

ความดำริในอันไม่เบียดเบียน

นี้ เราเรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจา เป็นไฉน

การงดเว้นจากการพูดเท็จ

งดเว้นจากการพูดส่อเสียด

งดเว้นจากการพูดคำหยาบ

งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

นี้ เราเรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นไฉน

การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้

งดเว้นจากการประพฤติดีในกาม

นี้ เราเรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย

สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ

นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

สัมมาวายาโม เป็นไฉน

อิธ ภิกขเว ภิกขุ
 อนุปปนนานัน ปาปกานัน อกุสลานัน
 ฌมมานัน อนุปปาทาย
 ฉนฺทํ ชนฺเตติ วายมตี
 วิริยํ อารภตี
 จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี ปทฺทตี
 อุปฺปนฺนานัน ปาปกานัน อกุสลานัน ฌมมานัน ปทานาย เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว
 ฉนฺทํ ชนฺเตติ วายมตี วิริยํ อารภตี
 จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี ปทฺทตี
 อนุปปนฺนานัน กุสลานัน ฌมมานัน อุปฺปาทาย
 ฉนฺทํ ชนฺเตติ วายมตี วิริยํ อารภตี
 จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี ปทฺทตี
 อุปฺปนฺนานัน กุสลานัน ฌมมานัน จิตฺติยา
 อสมฺโมสาย ภิกฺขุโยภาวาย เวปฺปุลลายน
 ภาวนาย ปารีปุริยา
 ฉนฺทํ ชนฺเตติ วายมตี วิริยํ อารภตี
 จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี ปทฺทตี
 อโย วุจฺจตี ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม
 ๔.๗ กตฺมา จ ภิกฺขเว สมฺมาสติ
 อิธ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ กายเ กายานุปฺสสี วิหฺรตี
 อาตาปี สมฺปชาโน สติมา
 วินยฺเย โลเก อภิกฺขมาโทมนสฺสํ
 เวทนาสุ เวทนานุปฺสสี วิหฺรตี ฯเปฯ
 จิตฺเต จิตฺตานุปฺสสี วิหฺรตี ฯเปฯ
 ฌมเมสุ ฌมมานุปฺสสี วิหฺรตี
 อาตาปี สมฺปชาโน สติมา
 วินยฺเย โลเก อภิกฺขมาโทมนสฺสํ
 อโย วุจฺจตี ภิกฺขเว สมฺมาสติ.
 ๔.๘ กตฺโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ
 อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามเมหิ
 วิวิจฺจ อกุสฺสเลหิ ฌมเมหิ
 สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกฺขํ ปิตฺติสุขํ ปจฺม
 ฌานัน อุปฺสมฺปชฺช วิหฺรตี
 วิตกฺกวิจาร์จานัน วุปฺสมฺมา
 อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทณฺัน เจตฺโส เอโกทิกาวี

ภิกษุในธรรมวินัยนี้
 เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น
 เพื่อให้กุศลธรรมที่ยัง ไม่เกิดบังเกิดขึ้น
 เกิดฉันทะ พยายาม
 บรรารภความเพียร
 ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้
 เกิดฉันทะ พยายาม บรรารภความเพียร
 ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้
 เพื่อยึดกุศลธรรมที่ยังไม่บังเกิดขึ้นแล้ว
 เกิดฉันทะ พยายาม บรรารภความเพียร
 ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้
 เพื่อความตั้งอยู่ไม่เลือนหาย เจริญ ไพบูลย์
 บริบูรณ์ยิ่งขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย
 ที่เกิดขึ้นแล้ว
 เกิดฉันทะ พยายามบรรารภความเพียร
 ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้
 นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ
 สัมมาสติ เป็นไฉน
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้
 พิจารณาเห็นกายในกายอยู่
 มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
 พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้
 พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่
 พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่
 พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่
 มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
 พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สัมมาสติ
 สัมมาสมาธิ เป็นไฉน
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม
 สงัดจาก อกุศลธรรม
 ย่อมเข้าปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ ปิติและสุข
 เกิดแต่วิเวกเป็น อารมณอยู่
 เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป
 มีความผ่อนคลายแห่งจิตภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น

อวิตกกัม อวิจาร์ สมาริขัม ปิติสุขัม หุติยัม ฌานัน อุปสมปชช วิหริติ
 ย่อมเข้าหุติยฌาน ไม่มีวิตก ไม่มี วิจาร มีแต่ปิติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่
 ตติยัม ฌานัน อุปสมปชช วิหริติ ย่อมเข้าตติยฌานอยู่
 สุขสส จ ปหานา ทุกขสส จ ปหานา เพราะละสุขละทุกข์
 ปุพเพ ว โสมนสสุโทมนสสานัน อตถงคมา และดับโสมนัสและโทมนัสก่อนๆ
 อทุกขมสุขัม อูปเพกขาสติปาริสุทธิ จตุตถัม ฌานัน อุปสมปชช วิหริติ
 ย่อมบรรลุดจตุตถฌาน มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข
 อโย วุจจติ ภิกขเว สัมมาสมาธิ นี้ เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ
 อิห วุจจติ ภิกขเว ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจัน
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทาอริยสัจจัน
 อิติ ตั้งพรพรรณนามาฉะนี้
 อชฌตตัม วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
 ภายในบ้าง
 พหิทุธา วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ พิจารณาเห็น ธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกบ้าง
 อชฌตตพหิทุธา วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง
 สมุทยฌมมานุปสสี วา ฌมเมสุ วิหริติ พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง
 วยฌมมานุปสสี วา ฌมเมสุ วิหริติ พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง
 สมุทยวยฌมมานุปสสี วา ฌมเมสุ วิหริติ พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง
 ความเสื่อมในธรรมบ้าง
 อตถิ ฌมมาตีวา ปนสส สติ ปจจุปฏฺฐิตา โหติ สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่
 ยาวเทว ฌาณมตตตาย ก็เพียงสักว่าความรู้
 ปฏิสฺสติมตตตาย เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
 อนิสฺสีโต จ วิหริติ เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้ว
 น จ ภิกขเว โลกเก อูปาทิยติ. และไม่ถือมั่นอะไรๆในโลก
 เอว โข ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
 ภิกขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปสสี วิหริติ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
 จตุสสุ อริยสัจจेषु. คืออริยสัจจ ๔ อยู่เนื่อง ๆ
 สจฺจปพฺพํ นิฏฺฐิตัม. จบสัจจบรรพ
 ฌมมานุปสสนา นิฏฺฐิตา. จบธัมมานุปัสสนา

๒.๔.๕ แพลบาลี อานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน ๔

ผู้เจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ย่อมบรรลุมรรคผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโทมนัสทางใจในภพนี้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่กลับมาเวียนเกิดเวียนตายในภพใหม่ให้ได้รับทุกข์และโทมนัสอีก ท่านเป็นผู้บรรลุมรรคญาณ ๔ คือ โสดาปัตติมรรคญาณ สกทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณและอรหัตตมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวงดังมีพระพุทธรูปจณินมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

โย หิ โภจิจิ ภิกขเว

อิมะ จตตารโ สติปัฏฐานเ เอว ภาเวย

สตต วสสานิ

ตสส ทวินัน ฝลานัน อญญตรัน ฝลัน ปาฏิภังขัน

ทิฏฐเฐว ฐมเม อญญา

สตี วา อูปาทิสเส อนาคามิตา.

ติฏฐนตฺถุ ภิกขเว สตต วสสานิ.

โย หิ โภจิจิ ภิกขเว

อิมะ จตตารโ สติปัฏฐานเ เอว ภาเวย

ฉ วสสานินาเปฯ ปญจ วสสานิน...

จตตาริ วสสานิน... ตินนิ วสสานิน...

ทเว วสสานิน... เอกัน วสสัน...

ตสส ทวินัน ฝลานัน อญญตรัน ฝลัน ปาฏิภังขัน

ทิฏฐเฐว ฐมเม อญญา

สตี วา อูปาทิสเส อนาคามิตา.

ติฏฐนตฺถุ ภิกขเว เอกัน วสสัน.

โย หิ โภจิจิ ภิกขเว ภาเวย

อิมะ จตตารโ สติปัฏฐานเ เอว

สตต มาสานิ

ตสส ทวินัน ฝลานัน อญญตรัน ฝลัน ปาฏิภังขัน

ทิฏฐเฐว ฐมเม อญญา

สตี วา อูปาทิสเส อนาคามิตา.

ติฏฐนตฺถุ ภิกขเว สตต มาสานิ.

โย หิ โภจิจิ ภิกขเว

อิมะ จตตารโ สติปัฏฐานเ เอว ภาเวย

ฉ มาสานินาเปฯ ปญจ มาสานิน...

จตตาริ มาสานิน... ตินนิ มาสานิน...

ทเว มาสานิน... เอกัน มาสัน... อทฺธมาสัน...

ทวินัน ฝลานัน อญญตรัน ฝลัน ปาฏิภังขัน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่ง

พึงเจริญสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้

ตลอด ๗ ปี

เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑

หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑

ภิกษุทั้งหลาย ๗ ปี ยกไว้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง

พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้

ตลอด ๖ ปี ... ๕ ปี

... ๔ ปี ... ๓ ปี

... ๒ ปี ... ๑ ปี

เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑

หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑

๑ ปียกไว้

ผู้ใดผู้หนึ่ง

พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้

ตลอด ๗ เดือน

เขาพึงหวังผล ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑

หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑

๗ เดือนยกไว้

ภิกษุ ผู้ใดผู้หนึ่ง

เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้

ตลอด ๖ เดือน ..๕ เดือน

..๔ เดือน ..๓ เดือน

..๒ เดือน ..๑ เดือน ..กึ่งเดือน

เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง

ทิฏฐุชว ฌมเม อญญา	คือพระอรหันต์ผลในปัจจุบัน ๑
สติ วา อูปาทิเสเส อนาคามิตา.	หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑
ติฏฐุตฺต ภิภขเว อพตฺตมาโส.	กึ่งเดือนยกไว้
โย หิ โภจิ ภิภขเว	ภิกษุ ผู้หนึ่งผู้ใด
อิเม จตฺตารโ สติปฏฺฐาเน เอว ภาเวยย	เจริญสติปฏฺฐาน ๔ นี้ อย่างนี้
สตฺตาทิ	ตลอด ๗ วัน
ตสฺส ทฺวินนํ ฝลนํ อญญตรํ ฝลํ ปาฏิกงฺขิ	เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง
ทิฏฐุชว ฌมเม อญญา	คือ พระอรหันต์ผลในปัจจุบัน ๑
สติ วา อูปาทิเสเส อนาคามิตา”ติ.	หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑ ๗
เอกายโน อโย ภิภขเว มคฺโค	ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก
สตฺตานํ วิสุทฺธิยา	เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์
โสภปริเทวานํ สมตฺติกมาย	เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ
ทุกฺขโทมนสฺसानํ อตฺถงฺคมาย	เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์โทมนัส
ญายสฺส อธิคมาย	เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง
นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยาย	เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน
ยทิทํ จตฺตารโ สติปฏฺฐานา’ติ.	หนทางนี้คือสติปฏฺฐาน ๔ ประการ ฉะนั้นแล
อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ อิทเมตํ ปฏฺิจจ วุตฺตนฺติ.	คำที่เรากล่าวตั้งพรรณนามา ฉะนั้น เราอาศัยเอกาย
อิทมวโจ ภควา.	มรรคกล่าวแล้ว
อตฺตมณา เต ภิภขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทฺนติ.	พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทฺธพจน์นี้แล้ว
	ภิกษุเหล่านั้นยินดี ซึ่งชมภาศิตของพระผู้มี
	พระภาคแล้ว ฉะนั้นแล. ^{๗๙}

๒.๕ ลำดับการทำวิชาและวิมุตติ ให้บริบูรณ์

๒.๕.๑ สติปฏฺฐาน ๕ เครื่องทำโพชฌงค์ให้บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า^{๘๐} “โพชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชา และวิมุตติให้บริบูรณ์ สติปฏฺฐาน ๔ ประการที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ประการ ให้บริบูรณ์ สุจฺจริต ๓ ประการที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำสติปฏฺฐาน ๔ ประการ ให้บริบูรณ์ อินทฺริยสังวรที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำสุจฺจริต ๓ ประการ ให้บริบูรณ์”

อินทฺริยสังวรที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำสุจฺจริต ๓ ประการ ให้บริบูรณ์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปที่น่าชอบใจทางตาแล้ว ไม่หลงไหล ไม่เพลิดเพลिनรูปที่น่าชอบใจ ไม่ให้เกิดความกำหนัด กายของเธอก็คงที่ และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอเห็นรูป

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๐/๒๓๓, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๕/๒๘๒.

^{๘๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๐.

ที่ไม่น่าพอใจทางตาแล้ว ก็ไม่เก้อเขิน มีจิตไม่ติดอยู่ ไม่เสียใจ มีใจไม่พยายาบาท ทั้งกายของเธอก็คงที่ และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว

อีกประการหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงทางหู ฯลฯ ตมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น... ถูกต้อง โผฏฐัพพะทางกาย..รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าพอใจทางใจแล้ว ไม่หลงใหลไม่เพลิดเพลิน ไม่ให้เกิดความกำหนัด กายของเธอก็คงที่ และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจทางใจแล้ว ก็ไม่เก้อเขิน มีจิตไม่ติดอยู่ ไม่เสียใจ มีใจไม่พยายาบาท ทั้งกายของเธอก็คงที่ และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว

เพราะเหตุที่ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้ว มีกายคงที่ และมีจิตที่คงที่ในภายใน มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้วในรูปทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ ฟังเสียงทางหู ฯลฯ ตมกลิ่นทางจมูก... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย..รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว มีกายคงที่ และมีจิตที่คงที่ในภายในมั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้วในธรรมที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ

อินทริยสังวรที่บุคคลเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงทำสุจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์ สุจริต ๓ ประการนั้นที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำสติปัฏฐาน ๔ ประการให้บริบูรณ์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละกายทุจริต เจริญกายสุจริต ละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต

สติปัฏฐาน ๔ ประการที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้บริบูรณ์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิต ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ สติปัฏฐาน ๔ ประการที่บุคคลเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้บริบูรณ์

โพชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก(ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ(ความดับ) น้อมไปในโอสสัคคะ(ความสลະคีน)

๒. ย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ...

๓. ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ...

๔. ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ...

๕. ย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ...

๖. ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ...

๗. ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ

โพชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์”^{๘๑}

๒.๕.๒ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอาหารของวิชาและวิมุตติ

สภาพที่นำมาซึ่งผล เรียกว่าอาหาร ดังที่คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า อุตตโน ผล อหริตี อหาโร^{๘๒} ชื่อว่า อาหาร เพราะนำมาซึ่งผลแก่ตน

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอธิบายหลักธรรมที่เป็นเหตุนำมาซึ่งวิชาและวิมุตติไว้ว่า

“อะไรเล่าเป็นอาหารของวิชาและวิมุตติ”^{๘๓} ควรตอบว่า ‘โพชฌงค์ ๗’

แม้โพชฌงค์ ๗ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของโพชฌงค์ ๗ ควรตอบว่า ‘สติปัฏฐาน ๔’

แม้สติปัฏฐาน ๔ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสติปัฏฐาน ๔ ควรตอบว่า ‘สุจริต ๓’

แม้สุจริต ๓ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสุจริต ๓ ควรตอบว่า ‘ความสำรวมอินทรีย’

แม้ความสำรวมอินทรีย เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของความสำรวมอินทรีย ควรตอบว่า ‘สติสัมปชัญญะ’

แม้สติสัมปชัญญะ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสติสัมปชัญญะ ควรตอบว่า ‘การมนสิการโดยแยบคาย’

แม้การมนสิการโดยแยบคาย เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหารอะไรเล่าเป็นอาหารของการมนสิการโดยแยบคาย ควรตอบว่า ‘ศรัทธา’

แม้ศรัทธา เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของศรัทธา ควรตอบว่า ‘การฟังสัทธรรม’

แม้การฟังสัทธรรม เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของการฟังสัทธรรม ควรตอบว่า ‘การคบสัตบุรุษ’

การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์ การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยบคายบริบูรณ์ การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรียบริบูรณ์ ความสำรวมอินทรียที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์ สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์”^{๘๔}

^{๘๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙-๑๑๐.

^{๘๒} ขุททกนิกายอรรถกถา จุฬนิตเทสวณณา (สทนมมปชโชติกา) - หน้า ๖๐.

^{๘๓} วิชาและวิมุตติ ในที่นี้หมายถึงผลญาณ และสัมปยุตตธรรมที่เหลือ อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖๑-๖๒/๓๕๒.

^{๘๔} อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

การคบสัตบุรุษย่อมทำให้การฟังสัทธรรมปริบูรณ์

สัตบุรุษ คือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ^{๘๕}

สัตบุรุษ คือ บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ บุคคลนี้เรียกว่า สัตบุรุษ^{๘๖}

สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาทิฏฐิ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาสังกัปปะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสังกัปปะ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาวาจาและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาวาจา ตนเองเป็นผู้มีสัมมากัมมันตะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมากัมมันตะ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาอาชีวะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาอาชีวะ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาวายามะและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาวายามะ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาสติและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสติ ตนเองเป็นผู้มีสัมมาสมาธิและชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสมาธิ บุคคลนี้เรียกว่า สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ^{๘๗}

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และสาวกของพระตถาคตทั้งหลาย บัณฑิตพึงทราบว่ สัตบุรุษ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และสาวกของพระตถาคตทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นบุรุษผู้งดงาม เพราะประกอบด้วยคุณอันเป็นโลกุตตระ เหตุนี้ จึงชื่อว่า สัตบุรุษ

อีกนัยหนึ่ง สัตบุรุษเหล่านั้นทั้งหมด ท่านกล่าวแยกเป็น ๒ จำพวก แท้จริง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายก็ดี เป็นทั้งพระอรียะ เป็นทั้งสัตบุรุษ เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บุคคลใดแล เป็นคนกตัญญูกตเวที เป็นปราชัญ มีกัลยาณมิตร
และมีความภักดีมั่นคง ช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ
บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ^{๘๘}

สัตบุรุษประกอบด้วยคุณอันเป็นโลกุตตร คำสอนของท่านเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นแนวทาง เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายได้เข้าถึงความพ้นทุกข์ ให้พิจารณาเห็นความจริงของสังขารว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นโทษของสังขาร ก็จะเกิดความเบื่อหน่าย คลายความยินดีในสังขาร จิตใจก็จะนุ่มไปในธรรม อันเป็นที่ดับขันธ คือพระนิพพาน คำสอนของ สัตบุรุษ

การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์

การฟังสัทธรรมนั้น ก็ย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์หรือผลที่จะได้รับอยู่ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟังมาก่อน (อสสุตฺ สุนาติ)
๒. ย่อมเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นในสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (สฺตฺ ปริโยทเปติ)

^{๘๕} ติรายนละเอียดยใน สัมมา.(ไทย) ๑๙/๒๕/๒๗.

^{๘๖} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๔/๓๒๔.

^{๘๗} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๖.

^{๘๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๘/๖๐๘

ด้วย เพราะอินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ส่งผลเป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ศรัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้ว กำหนดอารมณ์ก็จะได้สมาธิ เมื่อมีสมาธิดีแล้วก็จะเกิดความเข้าใจมองเห็นซึ่งถึงโทษของอวิชชาตัดมหาที่เป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด มองเห็นคุณค่าของนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะปราศจากความมืดแห่งอวิชชาและความทรมานทรมายแห่งตัณหา สงบประณีตดีเยี่ยม ครั้นเมื่อรู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็จะมีศรัทธาที่เป็นศรัทธาอย่างยิ่งหรือยิ่งกว่าศรัทธา หมุนเวียนกลับเป็นสัทธินทรีย์อีก^{๙๓}

พระพุทธศาสนาปลูกฝังให้มีความเชื่อที่มีเหตุผล โดยให้เชื่อในสิ่งเหล่านี้ คือ

๑. ตถาคตโพธิสัตว์ (เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า) มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์เราทุกวันนี้หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

๒) กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือเชื่อว่าทำอะไรโดยมีเจตนา คือจงใจทำทั้งรู้ หรือไม่รู้ ย่อมเป็นกรรม ความชั่วหรือความดีที่ทำแล้วต้องมีผล และผลดีผลชั่วต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว ที่มีขึ้นในตน เป็นเหตุเป็นปัจจัยก่อให้เกิดผลดีร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าที่ต่อกรจะสำเร็จได้โดยการกระทำ มิได้ด้วยการอ่อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น

๓. วิปากสัทธา (เชื่อวิปาก) เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๔. กัมมัสสกตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน) เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

การมนสิการโดยแยกกายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์

โยนิโสมนสิการ หมายถึงการทำไว้ในใจโดยถูกอุบาย โดยถูกทาง^{๙๔}

โยนิโสมนสิการ เป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นเหตุให้ธรรมต่างๆ อันเป็นกุศล ที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น และทำให้ละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสยกย่องว่า “โยนิโสมนสิการ เป็นธรรมอย่างเอก”^{๙๕} ไว้ในที่หลายแห่ง เช่น

- โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ก็นวิจิจจณาไม่ให้เกิดขึ้นและละวิจิจจณาที่เกิดขึ้น
- โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นเหตุทำให้เกิดกุศลธรรมและละอกุศลธรรม
- โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก เป็นเหตุทำให้โพฆณงค์เกิดขึ้นและเจริญบริบูรณ์
- โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
- โยนิโสมนสิการเป็นธรรมอย่างเอก ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม

^{๙๓} สัมมา. (ไทย) ๑๘/๕๒๐/๓๓๓

^{๙๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๗๑

^{๙๕} อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๑/๕ , ๖๘/๑๕, ๗๖/๑๗ .

โยนิโสมนสิการนี้ เป็นปัจจัยภายในที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาปัญญา ในระดับขั้นลึกซึ่ง ยิ่งขึ้นไปในภายในจิตใจ ช่วยส่งเสริมทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และปัญญาระดับโลกุตตระซึ่งเรียกว่า ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ความเห็นชอบของบุคคลผู้มีจิตไกลจากข้าศึก คือกิเลส มีจิตหาอาสวะมิได้(อนาสวะ) ถึงพร้อมด้วยอริยมรรค ปฏิบัติตามอริยมรรคอยู่ และโยนิโสมนสิการนี้

สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์

สติ แปลว่า ความระลึกได้หมายรู้ในสิ่งนั้น ๆ หรือในธรรมนั้นๆ โดยจิตเป็นเครื่องกำหนด ระลึกได้ทั้งในเรื่องที่เป็นอดีตที่ผ่านมา ทั้งในเหตุการณ์ปัจจุบันที่กำลังคิดอยู่ พุดอยู่ในเรื่องนั้น ๆ และสติยังเป็นเครื่องคอยเตือนใจอยู่เสมอเมื่ออารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖ ใจเข้าก็ระลึก ได้อยู่ตลอด

สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้สึกตัว เช่น ในขณะที่คิด พุด และการกระทำที่มีความรู้สึกตัวทั่ว พร้อมอยู่เสมอโดยไม่ปล่อยใจไปที่อื่น

สติสัมปชัญญะเป็นหลักธรรมที่มีอุปการะมากที่จะส่งผลให้บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมได้รู้ แจ่มแจ้งแทงตลอดซึ่งมรรคผลได้ง่าย การที่บุคคลเจริญสติสัมปชัญญะให้มีในตนอยู่ตลอดนั้นคุณธรรมอื่น ๆ เช่น หิริ และโอตตปเปที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นตามลำดับ และเพื่อเป็นปทัฏฐานในการพัฒนาจิตได้สูงขึ้นไปตามลำดับจนถึงการสํารอกราคะออกไปได้และสามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไปได้^{๑๕}

ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์

ความสำรวม คือ ความมีสติระวัง การปิดกั้นอกุศลไม่ให้เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖^{๑๖}

อินทรีย์สังวร หรือคํคุมครองทวารอินทรีย์ หมายถึง การสำรวมอินทรีย์ คือ ระวังไม่ให้บาป อกุศลธรรมครอบงำจิตใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ ๖ ในขั้นนี้เป็นการควบคุมการรับรู้เมื่อติดต่อกับโลกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นการควบคุมตามกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานภายนอก การควบคุมที่ว่ามีโดยสาระแล้วเป็นการระมัดระวังในขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูก ได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และจิตใจคิดสิ่งต่างๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือพร้อมกันหลาย ๆ อย่างก็ได้ โดยระมัดระวังไม่ให้หมายรู้หรือยึดถือเป็นสาระ ไม่ว่าจะโดยการตีความเอาจากลักษณะทั่วไป หรือลักษณะเฉพาะ เพราะถ้าไม่ระมัดระวังแล้ว ถ้าหมายรู้เอาว่าเป็นตัวตน ก็จะเปลืองใจไปตาม ความชอบความชัง ก็จะทำให้ความดีใจ เสียใจครอบงำจิตใจเอาได้ การระมัดระวังนี้ทำได้โดยตั้งสติ กำหนดรู้อารมณ์ หลักการสำคัญคือ ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ^{๑๗}

สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ย่อมทำให้สติปฏฐาน ๔ บริบูรณ์^{๑๘}

๑) กายสุจริต ๓ คือ การประพฤติดีทางกาย ได้แก่

^{๑๕} อก. ทสก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๕/๔๐๖.

^{๑๖} อก.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๑๓๙.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘/๒๓.

^{๑๘} ที.ปา.อ. (บาลี) ๑/๒๐๓/๑๑๒.

๑.๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเว้นจากการฆ่าสัตว์ การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตา กรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๑.๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเว้นจากการลักทรัพย์ และการเอาไรต์เอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

๑.๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เจตนาเว้นจากการล่วงละเมิดในของรักของหวงของผู้อื่นไม่ข่มเหงจิตใจทำลายลบลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน

๒) วจีสุจริต ๔ คือ การประพฤติทางวาจา ได้แก่

๒.๑. มุสาวาทา เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดเท็จโกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัจย์ ไม่จงใจจะพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ

๒.๒. ปิสุนวาจา เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดส่อเสียดหรือยุยงให้แตกแยก พูดแต่คำที่สมานส่งเสริมสามัคคี

๒.๓. ผรุสวาจา เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดคำหยาบคายสกรปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลชวนฟัง

๒.๔. สัมผัสปลลาปา เวรมณี เจตนาเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล พูดแต่คำจริงมีเหตุ มีผลมีสาระประโยชน์และถูกกาลเทศะ

๓) มโนสุจริต ๓ คือ การประพฤติดีทางใจ ได้แก่

๓.๑. อนภิชณา ไม่คิดโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละทำจิตใจให้ผ่องแผ้วกว้างขวาง

๓.๒. อพยาปาหะ ไม่คิดพยาบาทปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่น หรือเพ่งเล็งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาตีแผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๓.๓. สัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องตามคลองธรรม เข้าใจในหลักกรรมว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความเป็นไปธรรมดาของโลกและชีวิตตามเหตุปัจจัย^{๙๙}

ส่วน อรรถาธิบายเรื่อง สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ และเรื่อง โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ ดูรายละเอียดในบทที่ ๖

สรุปท้ายบท

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสติปัฏฐานไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง แต่ที่ตรัสไว้เต็มรูปแบบมีปรากฏอยู่ ๒ แห่งเท่านั้น คือ ในที่ฆนิกายมหารวรรคและมัชฌิมนิกาย มูลปณาสกข์ ข้อที่น่าสังเกตต่อไป คือ อรรถกถาของที่ฆนิกายมหารวรรค และอรรถกถาของมัชฌิมนิกายมูลปณาสกข์ ระบุไว้ชัดเจนว่า สติปัฏฐานสูตร ในมัชฌิมนิกายมูลปณาสกข์มีชื่อว่า สติปัฏฐานสูตร ส่วนในที่ฆนิกาย มหารวรรค มีชื่อว่ามหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๐๐} พระสูตรทั้งสองนี้จัดอยู่ในพระสูตรที่มีอรรถกถาซึ่ง (คัมภีร์ตถาณิ) จำนวน

^{๙๙} ที่. ปา. (ไทย) ๑๑/๔๗๑/๓๓๖.

^{๑๐๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๔๓, ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๕๗.

๘ สูตร อยู่ในทีฆนิกาย ๒ สูตร คือ มหานิทานสูตร และมหาสติปัฏฐานสูตร ในมัชฌิมนิกาย ๖ สูตร คือ สติปัฏฐานสูตร สาโรปมสูตร รุกโขปมสูตร รัฏฐपालสูตร มาคัมภีตยสูตร และอาเนญชัสปายสูตร พระสูตรเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ พุทธบริษัทชาวกรุง เพราะมีความสนใจในการเรียนธรรม และปฏิบัติธรรมอย่างมาก ท่านอุปมาไว้ว่า บุรุษที่ได้ผอบทอง แล้วเก็บดอกไม้มานานาชนิด มาใส่ไว้ในผอบนั้น ฉันทิ หรือบุรุษได้หีบทองแล้วเก็บรัตนะ ๗ ประการ มาใส่ไว้ในหีบนั้น ฉันทิ พระผู้มีพระภาคทรงได้พุทธบริษัทชาวกรุงแล้ว ก็ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่มี อรรถลึงซึ่งแก่พุทธบริษัทนั้น ฉันทินั้นเหมือนกัน

สติปัฏฐานนี้ พระองค์ตรัสไว้ ๔ อย่างเท่านั้น ไม่ยิ่งไม่หย่อนไปกว่านี้ ก็เพื่อให้ละสุกวิปลาส สุขวิปลาส นิจจวิปลาส และอัตตวิปลาส^{๑๐๑} และไม่ใช่ว่าเพียงตรัสไว้เพื่อให้ละวิปลาสอย่างเดียวเท่านั้น แต่ควรเข้าใจไว้ว่า ตรัสสติปัฏฐานไว้ ๔ อย่างเท่านั้นก็เพื่อให้ละโอฆะ ๔ โยคะ ๔ อาสวะ ๔ คันถะ ๔ และอุปทานทั้ง ๔ และอคติ ๔ ด้วย เพื่อให้กำหนดรู้อาหารทั้ง ๔ ด้วย^{๑๐๒}

^{๑๐๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/๖๖๐.

^{๑๐๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/๖๕๙.

คำถามท้ายบท

๑. มหาสติปัฏฐานสูตรมีความเป็นมาและใจความสำคัญอย่างไร
๒. หลักการสำคัญและเหตุผลในการเจริญสติฐานทั้ง ๔ คืออะไร จงอธิบาย
๓. อ่านและแปลพระบาลีในมหาสติปัฏฐานสูตรต่อไปนี้ให้ถูกต้อง
 เอกายโน อัย ภิกขเว มคฺโค สตตํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺกฺกมา ยํ ทุกฺขโทมนสฺ
 สานํ อตฺถงฺคมา ยํ ญายสฺส อธิคมา ยํ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา ยํ ยทฺทํ จตฺตารो สติปัฏฺธานา.
 กตเม จตฺตารो อธิ ภิกขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปฺสสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติ
 มา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส.
 เวทนาสุ เวทนานุปฺสสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส.
 จิตฺเต จิตฺตานุปฺสสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส.
 ฐมเมสุ ฐมมานุปฺสสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส.
๔. เหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันในการทำสติปัฏฐาน ๔ ให้สมบูรณ์ มีลำดับและรายละเอียดอย่างไร
 จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**.

กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,โรงพิมพ์วิญญาน,๒๕๓๒.

____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และโรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย . **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนาญาณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐

พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาสีสยาตอ), พระคันธสาราภิวังศ์ เรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม ป.ธ. ๙, Ph.D) ตรวจชำระ, **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.